

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИВАТНА УСТАНОВА
ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНО- ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
«БЕЙТ-ХАНА»

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему:

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Виконав: студент II курсу, групи ЗПО-22-маг
напряму підготовки (спеціальності)

013 Початкова освіта

(шифр і назва напряму підготовки, спеціальності)

Шполянська С.В.

(прізвище та ініціали)

Допущено до захисту

Протокол засідання кафедри педагогіки і
психології № ___ від «___» _____ 2023 р.

Керівник Базилевська О. О.

(прізвище та ініціали)

Оцінка _____

Підпис керівника _____

Дніпро - 2023 рік

**ПРИВАТНА УСТАНОВА
ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНО- ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
«БЕЙТ-ХАНА»**

Кафедра педагогіки і психології
Освітній ступінь: «Магістр»
Спеціальність 013 Початкова освіта

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Завідувач кафедри _____

“ _____ ” _____ 2023 р.

**ЗАВДАННЯ
НА МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Шполянській Світлані Валеріївни

1. Тема дипломної магістерської роботи «Педагогічні умови розвитку творчих здібностей молодших школярів»

Керівник роботи Базилевська Оксана Олександрівна, к.п.н..

затверджені наказом вищого навчального закладу від «__» _____ 2023 р. №

2. Строк подання студентом роботи – 10 грудня 2023 року.

3. Вихідні дані до роботи навчально-методична та наукова література, монографії та навчальні посібники за темою роботи.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розкрити):

Вступ. 1 Теоретичний аналіз проблеми розвитку творчих здібностей молодших школярів 2. Емпіричне дослідження розвитку творчих здібностей молодших школярів 3. Методичні рекомендації щодо педагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів. Висновки.

5. Перелік графічного матеріалу

1. Модель формування інтегрованої якості розвитку творчих здібностей молодших школярів. 2. Рівень розвитку творчих здібностей молодших школярів за

емоційно-ціннісним критерієм. 3. Рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів за когнітивно-асоціативним критерієм. 4. Рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів за творчо-діяльнісним критерієм. 5. Рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів за результатами констатувального етапу експерименту. 6. Діаграма рівнів розвитку творчих здібностей молодших школярів. 7. Рівень розвитку творчих здібностей молодших школярів за емоційно-ціннісним критерієм на узагальнюючому етапі. 8. Рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів за когнітивно-асоціативним критерієм на узагальнюючому етапі. 9. Рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів за творчо-діяльнісним критерієм на узагальнюючому етапі. 10. Рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів за результатами узагальнюючого етапу експерименту. 11. Порівняльна характеристика рівнів розвитку творчих здібностей молодших школярів за результатами констатувального та узагальнюючого етапів експерименту.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

Пор.№	Назва етапів дипломної магістерської роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми і об'єкта дослідження, розробка завдання і графіка робіт	Січень 2023	
2.	Вибір і опрацювання літературних джерел. Теоретичний розділ роботи	Лютий -Квітень 2023	

3.	Аналіз нормативних та методичних джерел, написання аналітичного розділу роботи	Травень-Вересень 2023	
4.	Написання практичного розділу роботи	Жовтень 2023	
5.	Написання висновків та пропозицій	Листопад 2023	
6.	Підготовка доповіді та ілюстративного матеріалу до захисту роботи	Грудень 2023	

Студент

_____ (підпис)

Шполянська С.В.

_____ (прізвище та ініціали)

Керівник роботи

_____ (підпис)

Базилевська О. О.

_____ (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	9
1.1. Сучасні підходи до вивчення проблеми розвитку творчих здібностей молодших школярів у вітчизняній та зарубіжній літературі.....	9
1.2. Особливості розвитку творчих здібностей молодших школярів в освітньому процесі початкової школи.....	18
Висновки до першого розділу.....	30
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	31
2.1. Організаційно-методичний інструментарій вивчення розвитку творчих здібностей молодших школярів.....	31
2.2. Узагальнені результати вивчення розвитку творчих здібностей молодших школярів.....	40
Висновки до другого розділу.....	60
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ....	64
3.1. Педагогічні умови створення сприятливого освітнього середовища щодо розвитку творчих здібностей молодших школярів.....	64
3.2. Методичні рекомендації щодо педагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів.....	69
Висновки до третього розділу.....	84
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний стан суспільного розвитку, динамічні зміни в усіх сферах людської діяльності зумовлюють зростаючу потребу суспільства у формуванні творчої особистості з високим рівнем інтелектуального розвитку, креативних можливостей, здатної до створення та засвоєння інновацій у будь-якій галузі. Вирішення цього важливого завдання покладено насамперед на систему освіти, що потребує принципово нових підходів до навчання, виховання та підготовки до самостійного життя підростаючого покоління, постійного оновлення форм та методів навчання з метою більш ефективного впливу їх на розвиток творчих здібностей молодших школярів.

Проблема розвитку творчих здібностей у дітей будь-якого віку є однією з актуальних як у педагогіці, так і у психології. Багато публікацій з цього приводу можна знайти серед праць таких науковців, як Н. Ветлугіна, Л. Богоявленська, Л. Венгер, Л. Виготський, Т. Григор'єва, В. Давидов, А. Запорожець, В. Левін, О. Лук, О. Матюшкін, В. Моляко, О. Нікіфорова, Л. Парамонова, С.Дмитрієва, Н. Гаврилова, П. Якобсон, О. Базилевська. Вказаними науковцями досліджувалися різні аспекти творчого виховання та освіти: сутність, компоненти, методики, засоби, прийоми навчання тощо. В той же час мало уваги приділяється педагогічним умовам розвитку творчих здібностей молодших школярів.

Об'єкт – розвиток творчих здібностей молодших школярів.

Предмет – педагогічні умови розвитку творчих здібностей молодших школярів в освітньому процесі початкової школи.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні, вивченні та емпіричному дослідженні проблеми педагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів.

Завдання дослідження:

- здійснити теоретичний аналіз проблеми розвитку творчих здібностей молодших школярів;
- проаналізувати особливості розвитку творчих здібностей молодших школярів в освітньому процесі початкової школи;

- емпірично дослідити рівень розвитку творчих здібностей молодших школярів;
- розробити методичні рекомендації щодо педагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів.

Відповідно до визначених завдань було використано такі **методи дослідження**:

- *теоретичні*: аналіз, порівняння та систематизація дослідних матеріалів, науково-методичних, вітчизняних та зарубіжних літературних джерел з педагогіки, психології та методики для виявлення теоретико-методологічних засад і основних підходів до розвитку творчих здібностей молодших школярів в освітньому процесі початкової школи;

- *емпіричні*: вивчення документальних джерел та узагальнення практичного досвіду для проведення експериментального дослідження; педагогічне спостереження, методика «інтерв'ю»; метод емоційної емпатії, методика «емоційне полотно» Л. Дрофмана, метод «колірного моделювання музики» Т. Баришевої, методика «класифікація понять», інтерактивний метод «асоціативний кущ» адаптовані до вікової категорії респондентів та метод здійснення аналогій у створенні художнього образу для визначення рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів;

- Статистичні методи дослідження (кількісний та якісний аналіз даних емпіричного дослідження).

Гіпотеза довести, що відповідні педагогічні умови сприяють розвитку творчих здібностей молодших школярів.

Наукова новизна. В роботі проаналізовано зміст педагогічних умов розвитку творчих здібностей у молодших школярів; теоретично обґрунтовано і експериментально доведено доцільність педагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів; розроблено методичні рекомендації щодо педагогічних умов розвитку творчих здібностей дітей.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що матеріали, які представлені в роботі можуть бути використані студентами,

викладачами, вихователями, вчителями, психологами, як методичні вказівки для підготовки до участі у науково-практичних конференціях, присвячених темі дослідження.

Апробація матеріалів дослідження. Основні результати магістерської роботи обговорювались на засіданні кафедри педагогіки і психології. Висвітлені у конференціях:

Шполянська Світлана. Розвиток творчих здібностей учнів з особливими освітніми потребами в процесі гурткової роботи. *Освіта і наука в умовах інноваційного розвитку суспільства: збірник тез доповідей другої Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 жовтня 2023 року, м. Дніпро) / за заг. ред. О.О.Базилевської. Т. В. Мотуз. Дніпро : КЗВО «ДАНО» ДОР», 2023. С. 177 – 179.*

Шполянська Світлана. Розвиток творчих здібностей молодших школярів. *Гуманітарно-педагогічна освіта: здобутки, проблеми, перспективи: збірник тез IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) 23 листопада 2023р. м.Дніпро. ПУЗВО Міжнародний гуманітарно-педагогічний інститут «Бейт-Хана».*

Емпіричне дослідження проведено на базі Дніпровського ліцею № 144 імені Леві Іцхака Шнеєрсона Дніпровської міської ради. Загальну вибірку досліджуваних склали 28 школярів віком від 7 до 8 років (2 та 3 класи).

Структура роботи: Робота складається із вступу, трьох розділів, списку використаних джерел (75). Зміст викладено на 88 сторінках основного тексту. У тексті роботи представлено 3 рисунки та 8 таблиць.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Сучасні підходи до вивчення проблеми розвитку творчих здібностей молодших школярів у вітчизняній та зарубіжній літературі

Сучасні тенденції розвитку суспільства обумовлюють важливість виховання нового типу особистості – творчого та креативного, з високим рівнем духовності та культури. Відповідно, особливої важливості набуває виховання у підростаючого покоління спроможності творчо мислити, приймати нестандартні рішення, гнучко реагувати на зміни оточуючого середовища, творити нове і перспективне. Отже, розвитку творчих здібностей особистості варто приділяти особливу увагу ще на етапі початкової освіти.

Розвитку творчості і творчих здібностей молодших школярів хвилювала в різні часи не тільки відомих педагогів, але й дослідників, мислителів, філософів, науковців. Якщо говорити про творчість дитини, слід наголосити, що учні найчастіше не створюють щось зовсім нове, але створення, відкриття суб'єктивно нового для дитини вже є проявом творчості. Робота не за шаблоном, не за зразком є також показником розвинутих творчих здібностей. Творчість є одним із засобів підвищення емоційного тону особистості, закріплення комплексу емоційно-вольової регуляції, а головне — актуалізації позитивної гами переживань, яка супроводжує ефективну працю, переживання радості від зробленого, досягнутого, почуття впевненості у своїх силах, у своєму творчому потенціалі й творчих здібностях.

На сучасному етапі тема розвитку творчих здібностей дитини залишається відкритою. У працях вчених (Л. Виготського, В. Давидова, Д. Ельконіна, О. Запорожця, В. Моляка, Б. Теплова, П. Якобсона та ін.) зазначено, що формування здібностей є керованим психолого-педагогічним процесом до яких належать

творча діяльність, пізнавальні інтереси та вміння особистості. Серед багатьох праць велика увага приділяється творчому розвитку дітей.

Проблема дитячої творчості, а особливо у молодших школярів, є досить актуальною на сучасному етапі.

Проблема творчих здібностей дітей у вітчизняній психології досліджується з різних наукових позицій в основному в рамках процесуально-діяльнісного підходу. Одна з них пов'язана з визначенням здібностей як родової якості людини, що дозволяє їй засвоювати досягнення культури (Л. Виготський, В. Давидова, Д.Ельконін, В. Кудрявцев, О. Леонтьєв).

Перш за все необхідно розглянути та диференціювати поняття «творчість» і «здібності». У психологічній енциклопедії існує таке визначення творчості: це «теоретична та практична діяльність людини, яка зумовлює одержання об'єктивно нових результатів. Такими результатами можуть бути нові знання, оригінальні способи розв'язання певної проблеми, наукові відкриття, тощо». У питання розвитку творчості особистості у психології розглядаються особистісний і процесуальний аспекти. Перший передбачає «наявність у людини певних знань і вмінь, розвинених здібностей, високої мотивації діяльності, які поєднані з уявою, добре розвиненою інтуїцією і прагненням до реалізації своїх можливостей» [12, с.352]. З вище зазначеного бачимо, що передумовою розвитку творчості є наявність у особистості здібностей.

На думку С. Рубінштейна, творчість – діяльність людини, яка створює нові матеріальні і духовні цінності, які, в свою чергу, мають суспільну значимість. Безумовно, продукти творчої діяльності молодших школярів не мають суспільної значимості, вони відзначаються лише певними елементами новизни і носять скоріше за все суб'єктивний характер. Звичайно, елементи новизни, які школяр вносить у свою діяльність, мають досить відносний характер, проте вони є передумовою динамічності тих знань, якими володіє дитина. З розширенням цих знань з'являється можливість більш високого рівня прояву новизни, оригінальності [28].

Розвиток творчості молодших школярів є важливим не лише тому, що завданням сучасної освіти є формування творчої особистості, а й тому, що людина, яка вміє творчо мислити, в нестандартних ситуаціях завжди знайде вихід, такій людині буде легше адаптуватися в житті. Тому забезпечення кожній людині можливості використання свого творчого потенціалу є одним із пріоритетних завдань як закладів загальної середньої освіти, так і позашкільних закладів.

Творчість — процес народження нового, виникнення нових думок, почуттів та образів, які потім стають регуляторами творчих дій. Водночас творчість — це здатність людини створювати з наявного матеріалу дійсності на основі пізнання закономірностей об'єктивного світу нову реальність, що задовольняє різноманітні суспільні та особистісні потреби. Суспільство загалом і кожен член його зокрема є при цьому суб'єктами творчої діяльності.

На думку академіка В. Вернадського, саме завдяки своїй продуктивній праці та творчій думці людство здійснило перехід від біосфери до ноосфери («ноос» з грец. — «розум»). Творчість людини — явище складне, багатогранне і суперечливе, що охоплює чимало сфер буття. Якщо людині у рутинній роботі у відомому вдалося знайти невідоме і оригінально вирішити завдання, то механізм її творчості розвивався за законами саморуху. Інша справа, якщо людина має уявлення про механізм творчості, знає його склад, властивості, здатна його розвивати й уміло ним користуватися.

Теорія здібностей представлена в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних психологів (Б. Ананьєв, Л. Виготський, С. Гончаренко, І. Іщенко, О.Ковальов, Г.Костюк, С. Кулачківська, В. Крутецький, О. Леонтьєв, М.Лейтес, О.Матюшкін, В.Моляко, Л. Момот, Я.Пономарьов, Б. Теплов, С. Рубінштейн, В. Шадриков, В. Ямницький, Дж. Гілфорд, Д. Рензулі, К.Роджерс, С. Торренс та ін.), які визначають їх як психічні властивості індивіда, що регулюють досягнення людини і слугують умовою життєдіяльності; як властивості функціональних систем, що реалізують окремі психічні функції та мають індивідуальну міру прояву і виявляються в успішності та якісній своєрідності засвоєння і реалізації діяльності.

Нині поняття «здібність» є одним з найбільш загальних у психології і педагогії. Так, С. Л. Рубінштейн розумів під здібностями складне системне утворення, яке включає в себе цілу низку даних, без яких людина була б нездатна до певної конкретної діяльності, і властивостей, які виробляються лише у процесі певним чином організованої діяльності [28].

Таким чином, що більше розвинена у людини здібність, то легшою є для неї діяльність. Здібному все дається набагато простіше, а невдаха проливає більше поту і сліз.

Сучасні наукові дослідження наголошують, що творчі здібності можна не лише розвивати, але й формувати. Коли від учнів вимагають творчості, але не вчать її, то школярі доволі часто вдаються до підробки, імітування творчого процесу. Краще не вимагати одразу творчості, а формувати її, навчати її.

Ще один підхід до вивчення проблеми здібностей акцентує увагу на індивідуально-психологічних особливостях особистості (М.С. Лейтес, Б.М.Теплов). Так, Б.М. Теплов називає три характерні риси здібностей:

- 1) те, що відрізняє одну людину від іншої;
- 2) те, що має відношення до успішності виконання дій;

3) легкість і швидкість оволодіння знаннями та навичками. Автор вирішує принципові питання проблеми здібностей до конкретних видів діяльності насамперед виявлення якісної своєрідності здібностей та якісних індивідуально-психологічних відмінностей людей, які виявляють здібності до одного і того ж виду діяльності.

Представники іншого підходу усвідомлюють провідну роль особистості, і вбачають у здібностях оцінний критерій її потенційних можливостей, систему узагальнених дій, що є результатом розвитку психічних процесів і реалізується через внутрішні умови суб'єкта (Г. Костюк, Б. Ломов, Б.Теплов, С. Рубінштейн).

У сучасній теорії здібностей суперечними лишаються питання про структуру здібностей, співвідношення між задатками і здібностями. Більш поширеною є думка про задатки, як органічну успадковану передумову розвитку здібностей. Щоб задатки перетворилися на здібності, окрім природженої схильності, потрібно,

щоб людина включилася до діяльності, виявила зацікавленість, бажання займатися нею, певні вміння та навички. Адже часто буває і так, що маючи неабияку схильність до певного виду діяльності, людина не використовує цей природний дар, не розвиває свої здібності.

Істотним моментом у проблемі здібностей є питання про взаємозв'язок між здібностями і вміннями. З одного боку, розвиток здібностей неможливий поза процесом оволодіння відповідними знаннями, вміннями, та навичками. З іншого боку, процес формування знань і навичок залежить від індивідуальних особливостей людини, здібності дозволяють швидше, легше й глибше оволодіти відповідним знаннями, вміннями та навичками.

Дехто з науковців, спираючись на положення про взаємозв'язок здібностей, умінь, водночас не вважає за необхідне їх диференціювати (О. Ковальов, В. Крутецький). Більш доречним, на наш погляд, є визначення здібностей як особистісних категорій, а умінь – діяльнісних. Проте і в тому, і в іншому випадку підлягає аналізу діяльність, особливості її виконання людиною, але під різним кутом зору (С. Гончаренко, С. Кулачківська, М. Левитов, О. Проскура, Б. Теплов).

Різноманітність визначення здібностей зумовила появу різноваріантних типологій, які відрізняються критеріями, що лежать в їх основі. Так, за критерієм виду психічних функціональних систем здібності поділяють на сенсомоторні, перцептивні, атенціональні, мнемічні, імажитивні, розумові, комунікативні; за критерієм основного виду діяльності – наукові (математичні, лінгвістичні і таке інше), творчі (музичні, літературні, художні). Крім того, вчені виокремлюють поняття «загальні» і «спеціальні» здібності, водночас підкреслюючи їх взаємопов'язаність: розвиток спеціальних здібностей можливий лише за умови наявності в людини загальних здібностей. С. Рубінштейн стверджує, що загальні – це здібності до навчання і праці, а спеціальні – це лише різні прояви, різні сторони загальної здібності до засвоєння досягнень людської культури та її подальшого руху [28].

У сучасній вітчизняній та світовій психології проблема творчих здібностей розвивається в декількох напрямках. Вчені одного напрямку співвідносять творчі

здібності з максимальним рівнем розвитку розумових здібностей. (Г. Айзенк, Л. Венгер, М. Веракса, М.Лейтес, Д. Векслер, Р. Стернберг). Представники іншого напрямку визначають загальні здібності до переконструювання здобутого раніше досвіду як творчість.

Ще одна група вчених розглядають творчі здібності, як інтегральну якість особистості, що об'єднує когнітивну і особистісну сфери і виявляється при дозріванні багатьох психічних структур особистості (Д. Богоявленська, Г. Костюк, В. Шадріков, В. Ямницький). Учені наполягають саме на розвитку творчої особистості, не обмежуючись творчими здібностями. В основі творчості, на думку В. Шадрікова, лежить особлива категорія здібностей – духовні здібності, в яких він убачає «цілісну сутність», «інтегральний прояв інтелекту і духовності людини». У цій новій сутності інтелект має інструментальний характер. Автор виводить, що в духовних здібностях проявляється особистість, «сутність індивідуальності людини».

Визначаючи поняття «здібності», автори сходяться в тому, що здібності – це не одна психологічна властивість особистості, а цілий комплекс їх, що проявляється в активній діяльності людини. При цьому більшість авторів вводять поняття «здатність до діяльності» і «задатки».

Здібності, як індивідуально психологічні особливості людини, «виражають її готовність до оволодіння певними видами діяльності та до їхнього успішного виконання» [67, с. 154]. Основою однакових досягнень при виконанні діяльності можуть бути різні здібності. Разом з тим здібною вважають людину, яка має творчий підхід, творчо ставиться до виконання завдань.

Як бачимо, зміст понять «творчість» і «здібності» взаємопов'язані та взаємодоповнюються. Оскільки творчою є та людина, яка має розвинені здібності, а здібною – яка має творчий підхід до діяльності. Але здібності є однією з психічних властивостей особистості, а творчість – сторона буття людини.

Отже творчі здібності – це індивідуальні особливості людини, які визначають успішність виконання певного виду творчої діяльності.

Особливості аналізу проблеми розвитку творчих здібностей визначаються тим змістом, який вкладається в це поняття. Дуже часто в повсякденній свідомості творчі здібності ототожнюються зі здібностями до різних видів художньої діяльності, з умінням красиво малювати, складати вірші, писати музику та ін.. Але творчі здібності молодших школярів не вичерпуються. Це поняття тісно пов'язане з поняттям «творчість», «творча діяльність». Під творчою діяльністю ми розуміємо таку діяльність людини, у результаті якої створюється щось нове – будь це предмет зовнішнього світу чи побудова мислення, що приводить до нових знань про світ, чи переживання, що відбиває нове відношення до дійсності. А відтак, творчі здібності – це індивідуальні особливості, якості людини, що визначають успішність виконання нею творчої діяльності різного роду. Тому елемент творчості може бути присутнім у будь-якому виді людської діяльності, і справедливо говорити не тільки про художні творчі здібності, але і про технічні творчі здібності, про математичні творчі здібності та інше.

Теоретичний аналіз даної проблеми свідчить, що в останні роки більш помітними стали спроби віднайти шляхи стимулювання творчого потенціалу особистості у молодших школярів. Встановлено багато факторів впливу на розвиток творчих здібностей дитини, серед яких основну роль посідає сім'я. Але на можливість реалізації творчого потенціалу дітей з мовленнєвими порушеннями значний вплив чинять особистісні якості, такі як працелюбство, воля, наполегливість, прагнення реалізувати задумане. Розроблені нові програми, методи та прийоми розвитку творчих здібностей (В. Дружинін, Н. Хазратова, Н. Багдасаров, Н. Бабаєва, О. Яковлєва, В. Моляко, А. Сологуб). Це потребує створення особливих умов і особливого підходу до дітей в процесі навчання й виховання.

П.Б. Блонським були точно помічені основні відмінні риси дитячої творчості: дитячий вимисел нудний і дитина не критично ставиться до нього; дитина раб своєї бідної фантазії. Головним чинником, що визначає творче мислення дитини, є його досвід: творча діяльність уяви знаходиться в прямій залежності від

багатства і різноманітності минулого досвіду людини. Звідси випливає і перша найважливіше завдання у формуванні творчого мислення молодших школярів. Для того щоб сформувати в учнів уміння творчо вирішувати поставлені перед ним завдання, необхідно перш за все подбати про розвиток у них широкого кругозору, про створення реальної почуттєвої основи для уяви. Розвиток творчих здібностей невіддільне від формування виконавських умінь і навичок. Чим різнобічне і досконаліше вміння і навички учнів, тим багатша їхня фантазія, реальніші їхні задуми, тим більш складні завдання виконують діти [30, с. 29].

Психологами встановлено, що розвиток мислення людини невіддільне від розвитку її мови та мовлення. Тому найважливіше завдання в розвитку творчого мислення учнів – навчання їх вмінню словесно описувати способи вирішення завдань, розповідати про прийоми роботи, називати основні елементи задачі, зображувати й читати графічні зображення її. Засвоєння учнями необхідного словникового запасу дуже важливо для формування і розвитку в них внутрішнього плану дії. При будь-якому творчому процесі завдання вирішується спочатку в розумі, а потім переноситься в зовнішній план.

Значення уяви в молодшому шкільному віці є вищою і необхідною здатністю людини [7, с. 45]. Разом з тим, саме ця здатність потребує особливої турботи в плані розвитку. А розвивається уява особливо інтенсивно у віці від 5 до 15 років. І якщо цей період уяву спеціально не розвивати, в подальшому настає швидке зниження активності цієї функції. Разом зі зменшенням здатності людини фантазувати збіднюється особистість, знижуються можливості творчого мислення, гасне інтерес до мистецтва, науки і так далі.

Молодші школярі велику частину своєї активної діяльності здійснюють за допомогою уяви. Їх ігри – плід буйної роботи фантазії, вони з захопленням займаються творчою діяльністю. Психологічною основою останньою також є творча уява. Коли в процесі навчання діти стикаються з необхідністю усвідомити абстрактний матеріал і їм потрібні аналогії, опори при загальному недоліку

життєвого досвіду, на допомогу дитині теж приходить уява. Таким чином, значення функції уяви в психічному розвитку велике.

Однак, фантазія, як і будь-яка форма психічного відображення, повинна мати позитивний напрямок розвиток. Вона повинна сприяти кращому пізнанню навколишнього світу саморозкриття і самовдосконалення особистості, а не переростати в пасивну мрійливість, заміну реальному житті мріями. Для виконання цього завдання необхідно допомагати дитині використовувати свої можливості уяви у напрямі прогресивного саморозвитку, для активізації пізнавальної діяльності школярів, зокрема розвитку теоретичного, абстрактного мислення, увагу, мови і в цілому творчості.

Діти молодшого шкільного віку дуже люблять займатися художньою творчістю. Воно дозволяє дитині в найбільш повній вільній формі розкрити свою особистість. Вся художня діяльність будується на активній уяві, творчому мисленні. Ці функції забезпечують дитині новий, незвичний погляд на світ. Вони сприяють розвитку мислення, пам'яті, збагачують його індивідуальний життєвий досвід!

Отже, здійснений теоретичний аналіз понять «творчість», «здібності» і «творчі здібності» дозволяє нам подати власне визначення. Творчі здібності – це синтез індивідуально-психофізіологічних особливостей особистості та нових якісних станів (змін у мисленні, сприйнятті, досвіді життєдіяльності, мотиваційній сфері), що виникають у процесі нової для індивіда діяльності (у процесі розв'язання нових проблем, завдань), що веде до її успішного виконання або появи суб'єктивно/об'єктивно нового продукту (ідеї, предмету, художнього твору тощо).

Отже, проблема розвитку творчих здібностей молодших школярів є важливою сферою педагогічного дослідження. Творчість є цінністю, яка забезпечує розвиток особистості, стимулює самовираження, пізнавальну активність та інноваційний потенціал.

Однак, в сучасному освітньому середовищі, існують деякі фактори, які затруднюють розвиток творчих здібностей молодших школярів. До таких факторів можна віднести:

1. Традиційна система навчання, спрямована на відтворення вже наявної інформації, що обмежує можливості самовираження та творчої діяльності школярів.

2. Відсутність стимулюючих умов та середовища, які би сприяли творчому розвитку дітей. Брак спеціалізованих курсів, класів та груп для розвитку творчих здібностей може перешкоджати реалізації потенціалу дітей.

3. Відсутність відповідної підготовки вчителів та батьків до роботи з творчими дітьми. Недостатнє розуміння особливостей творчої діяльності та відповідальності щодо розвитку творчих здібностей може становити проблему.

Для вирішення цієї проблеми, потрібно спрямувати зусилля на створення сприятливого середовища для творчого розвитку молодших школярів. Вчителі та батьки повинні бути свідомими про важливість творчості та навчатися методам стимулювання творчого мислення у дітей. Також, варто розглянути можливість впровадження спеціальних програм та проєктів для розвитку творчих здібностей у початковій школі. Такі заходи можуть активізувати творчу активність дітей та сприяти розвитку їх творчого потенціалу.

1.2. Особливості розвитку творчих здібностей молодших школярів в освітньому процесі початкової школи

Навколишній світ дуже швидко і часто змінюється, але творчість залишається незмінною і непохитною протягом багатьох століть. Виховання творчості дає нам змогу формувати ті здібності, які повинні бути в людини на початку її самостійного життя, для її кращої орієнтації в сучасному довіллі. Проблема розвитку творчих здібностей особистості є однією із центральних у педагогіці, оскільки прогрес суспільства – це шлях постійної творчості, долання стереотипів і вироблення нових, нестандартних, часто несподіваних ідей,

оригінальних підходів і шляхів їх втілення. Одним із головних педагогічних завдань є виховання людини, здатної акумулювати і творчо переосмислювати набутий досвід, досягнення людства в науці, культурі, мистецтві, розвивати технології. Це завдання відображене в Національній доктрині розвитку освіти в Україні, у якій підкреслюється необхідність застосовувати нові педагогічні технології особистісно зорієнтованого виховання для формування творчих здібностей молодших школярів.

Одним з найважливіших факторів творчого розвитку молодших школярів є створення умов, що сприяють формуванню їх творчих здібностей.

Першим кроком до успішного розвитку творчих здібностей є фізичний розвиток дитини: плавання, гімнастика, активні ігри. Потім читання, рахунок, знайомство з різними інструментами та матеріалами.

Другою важливою умовою розвитку творчих здібностей молодших школярів є створення освітнього середовища, що сприяє розвитку. Необхідно, наскільки це можливо оточити середовищем і такою системою відносин, які стимулювали б дитину найрізноманітнішій творчій діяльності і поволі розвивали б в ній саме те, що у відповідний момент здатне найбільш ефективно розвиватися.

Третя умова успішного розвитку творчих здібностей молодших школярів полягає в наданні дитині великої свободи у виборі діяльності, у чергуванні справ, в тривалості занять одним яким-небудь справою, у виборі способів і т.д. Тоді бажання дитини, її інтерес, емоційний підйом послужать надійною, гарантією того, що вже більше напруження розуму не призведе до перевтоми, і піде дитині на користь. Але надання дитині такої свободи не виключає, а, навпаки, передбачає ненав'язливу, розумну, доброзичливу допомогу дорослих – це і є четверта умова успішного розвитку творчих здібностей. Найголовніше тут – не перетворювати свободу у вседозволеність, а допомога в підказку. На жаль, підказка – поширений серед батьків спосіб «допомоги» дітям, але вона тільки шкодить справі. Не можна робити що-небудь за дитину, якщо він може зробити сам. Не можна думати за нього, коли він сам може додуматися.

Давно відомо, що для творчості необхідно комфортне психологічна обстановка і наявність вільного часу, тому п'ята умова успішного розвитку творчих здібностей - тепла дружня атмосфера в сім'ї і дитячому колективі. Дорослі повинні створити безпечну психологічну базу для повернення дитини з творчого пошуку і власних відкриттів. Важливо постійно стимулювати дитину до творчості проявляти співчуття до його невдач, терпляче ставитися навіть до дивних ідей невластивим в реальному житті. Потрібно вилучити з ужитку зауваження та засудження.

Успішне здійснення тієї чи іншої діяльності навіть при наявності здібностей залежить від певного поєднання якостей особистості. Одні тільки здібності, що не поєднуються з відповідною спрямованістю особистості, її емоційно-вольовими властивостями, не можуть привести до високих досягнень. Перш за все здібності тісно пов'язані з активним позитивним ставленням до відповідної діяльності, інтересом до неї, схильністю займатися нею, переходить на високому рівні розвитку в пристрасну захопленість, в життєву потребу в цьому виді діяльності. Інтереси проявляються в прагненні до пізнання об'єкта, ґрунтовному вивченню його у всіх деталях. Схильність-прагнення виконувати відповідну діяльність. Інтереси і схильності особистості не завжди збігаються. Можна цікавитися музикою і не мати схильності до занять нею. Можна цікавитися спортом і залишатися тільки «вболівальником» і знавцем спорту, не роблячи навіть ранкової зарядки. Але у здатних до певної діяльності дітей і дорослих інтереси і схильності, як правило, поєднуються.

Розвивати творчі здібності треба із самого малечку, оскільки навчати набагато легше, ніж переучувати, ламаючи встановлені звички. Перед дитиною дошкільного віку постають творчі завдання й проблеми на кожному кроці. І треба допомогти юній особистості розв'язувати їх так, щоб на незміцнілий розум не падав потужний потік зайвої інформації. Тоді оволодіння навичками творчості допоможе їй у майбутньому знаходити вихід із будь-якої життєвої ситуації.

Дитина сама собою – митець, бо, як усякий митець, вона думає образами; нам же треба допомогти цим мистецьким нахилам виявитися, аби не зіпсувати дитячу творчу фантазію [32].

Творчість, або творча діяльність – це така діяльність людини, яка створює дещо нове. Усе одно, чи буде це створене творчою діяльністю якої-небудь речі зовнішнього світу або відомою побудовою розуму або почуття, яке і виявляється тільки в самій людині [71, с. 75].

Розвиток будь-яких здібностей у дитини пов'язане, перш за все зі специфікою оточуючого середовища, з тими фактами, подіями, які відбуваються в її житті, та участь у яких вона приймала. Уява дитини працює на основі вже набутого раніше досвіду з тих чи інших питань. І тут велику роль відіграють не тільки мотиви до пізнавальної діяльності на основі формування причинно-наслідкових зв'язків, а і прагнення до нового, невідомого, цікавого. Як відомо, ще В. Сухомлинський писав, що особистість дитини – це скоріше результат її саморозвитку, ніж регульованого розвитку, а психологічним механізмом реалізації такого саморозвитку є поєднання впливу дорослого і само активності дитини з переважанням останньої. Саме таку взаємодію він називав гуманістичною [59].

Невизначені кордони застосування у педагогіці ще одного загальнонаукового поняття – «розвиток». Синтезуючи найбільш усталені визначення, доходимо висновку, що розвиток – це процес і результат кількісних і якісних змін людини. Він пов'язаний з постійними, безперервними змінами, переходами з одного стану в інший, від нижчого до вищого, від простого до складного.

Розвиток особистості – складний процес об'єктивної дійсності. Для поглибленого вивчення цього процесу використовують диференціювання складових компонентів розвитку, виділяючи у ньому фізичну, психічну, духовну, соціальну та інші сторони.

Біологічними передумовами творчих здібностей є:

- задатки – вроджені анатомо-фізіологічні особливості людини, що зумовлюють розвиток здібностей;
- здібності – індивідуальні якості особистості, що виявляються в певній діяльності та забезпечують успіх саме в цій діяльності;
- схильності – емоційне ставлення, конкретна вибіркова спрямованість на певну діяльність, що заснована на інтересі до конкретної діяльності, потребі у її

виконанні, бажанні виконувати її успішно [59, С. 270]. На певному рівні сформованості здібностей до тієї чи іншої діяльності виникають і починають розвиватися творчі здібності. Саме якісний стрибок від розвитку здібностей до розвитку обдарованості учені пов'язують зі становленням творчо обдарованої особистості [59].

Т. Равлюк розглядає творчі здібності як синтез властивостей особистості, що характеризуються ступенем відповідності певного виду творчої діяльності вимогам до неї та зумовлюють результативність такої діяльності [49]. Людина від народження наділена здатністю до творчості, творчим потенціалом, але механізм творчості може залишитися нереалізованою потенцією. Працює він у тих людей, у яких він встиг сформуватися [27].

Творчі здібності розглядаються як індивідуально-психологічні здібності людини, що відповідають вимогам творчої діяльності і є умовою її успішного виконання та пов'язуються з створенням нового, оригінального продукту, з пошуком нових засобів діяльності тощо. Аналіз теоретичних досліджень творчих здібностей визначив розуміння їх інтегративного характеру, в якому переплітаються мотиваційні, когнітивні, евристичні, операційні та інші чинники.

Щоб діагностувати та систематично розвивати творчу особистість, потрібно знати її властивості, творчі риси. Учені-дослідники [59] виокремлюють такі основні властивості творчої особистості: сміливість думки, схильність до ризику; фантазія; багата уява; проблемне бачення; уміння долати інерцію мислення; здатність виявляти суперечності; уміння переносити знання і досвід у нові ситуації; незалежність; альтернативність; гнучкість, самостійність мислення; здатність до самоуправління.

В. Моляко вважає основними якостями творчої особистості прагнення до оригінальності, нового, заперечення звичного, а також високий рівень знань, умінь аналізувати явища, порівнювати їх, стійкий інтерес до певної роботи, порівняно швидко і легко засвоєння теоретичних і практичних знань у цій галузі, систематичність і самостійність у роботі [59]. Творчі здібності самі по собі не гарантують творчих здобутків. Для їх досягнення необхідний «двигун», що

запустив би механізм мислення, тобто необхідні бажання і воля, потрібна «мотиваційна основа». Проблема розвитку творчих здібностей учнів не може бути вирішена без розгляду самого процесу, механізму творчості. При цьому, процес творчості, зокрема розв'язання будь-якої творчої задачі, здійснюється за конкретною схемою.

Стосовно навчально-творчої діяльності В. Рагозіна визначає такі укрупнені компоненти творчих здібностей особистості:

- a. мотиваційно-творча активність і спрямованість особистості;
- b. інтелектуально-логічні здібності;
- c. інтелектуально-евристичні, інтуїтивні здібності;
- d. світоглядні властивості;
- e. моральні якості, що сприяють успішній навчально-творчій діяльності;
- f. естетичні якості;
- g. комунікативно-творчі здібності;
- h. здібності до самоуправління своєю навчально-творчою діяльністю [50].

Відповідно до названих компонентів творчих здібностей, для розвитку інтелектуально-логічних здібностей учня варто формувати у нього уміння аналізувати; виділяти істотне спільне і відволікатися від несуттєвого (абстрагування); формулювати правильне означення об'єкта, встановлювати родову ознаку і видову відміну; пояснювати, аргументовано викладати і розкривати суть питання, проблеми, способи її розв'язання; доводити, обґрунтовувати. Інтелектуально-евристичні здібності особистості потребують вміння:

- a) генерувати ідеї, висувати гіпотези, прогнозувати розв'язання творчих задач, висувати оригінальні підходи, стратегії, методи їх розв'язання;
- б) фантазувати;
- в) володіти асоціативністю пам'яті;
- г) бачити протиріччя і проблеми;
- д) переносити знання, уміння у нові ситуації (продуктивність мислення);
- е) відмовлятися від нав'язливої ідеї, переборювати інерцію мислення;

- є) незалежно мислити;
- ж) критично мислити [50].

Спираючись на виокремлені механізми творчого процесу, компоненти творчих здібностей виділяємо основні форми і методи роботи з учнями для розвитку їх творчих здібностей: самостійна робота, розв'язування творчих задач, науково-дослідницька діяльність, лабораторні роботи, експерименти, ділові бесіди, круглі столи, семінари, конкурси, олімпіади, розвивальні групи, творчі тренінги. Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів [17] дав можливість визначити методи і прийоми, які варто використовувати у творчій навчальній діяльності. Серед них: аналогії, асоціації, проб і помилок, психологічної активізації творчості, «мозкового штурму», синектики, фокальних об'єктів, контрольних запитань, алгоритм розв'язання творчих задач.

Поняття «творчі здібності» у психології трактується як «синтез властивостей і особливостей особистості, що характеризують ступінь її відповідності вимогам певного виду творчої діяльності й обумовлюють рівень її результативності» [24, с. 11].

Для формування світоглядних властивостей творчої особистості, моральних та естетичних якостей, що сприяють успішній навчально-творчій діяльності, комунікативно-творчих здібностей вважаємо доцільно залучати учнівську молодь до діяльності у гуртках, студіях, секціях, факультативах.

Також учителі мають практикувати у закладі загальної середньої освіти творчі звіти груп художньої самодіяльності, організувати шкільні та персональні виставок дітей, де учні матимуть змогу представити свої творчі роботи, реалізувати творчі здібності. Таким чином, досвід багатьох вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів засвідчив про вірогідність успішного формування у школярів якостей творчої особистості. Для цього учням варто надавати максимум можливостей для випробовування себе в творчості, починаючи з найпростіших завдань. Засвоюючи досвід творчої діяльності та характерні для неї процедури, учні починають видозмінювати ті схеми мислення, яким вони вже навчилися, вчать відмовлятися від стереотипів, конструювати нові підходи до осмислення раниш.

Досліджуючи педагогічні аспекти розвитку творчих здібностей у молодших школярів ряд авторів наголошують на тому, що творчість веде до активного розвитку особистості, прагнення її до самореалізації. Більшість з них сходяться в тому, що творчість – це практична діяльність, результатом якої є створення оригінальних, неповторних цінностей, виявлення нових фактів та зв'язків між ними, властивостей, закономірностей їх функціонування.

В. Барко, досліджуючи природу формування творчих здібностей, розглядає їх як «природну функцію мозку, яка виявляється і реалізується в діяльності при наявності спеціальних здібностей у тій чи іншій конкретній діяльності [6, с. 49]. Виходячи з наведеного аналізу наукових поглядів на особливості розвитку творчих здібностей особистості, можна констатувати, що дана проблема є різноаспектною. В думках науковців немає єдності в плані точної констатації сутності його значення.

Творчість розглядається як сфера особистості, її творчі здібності, природа їх появи та особливостей прояву, діяльність та її результати. Крім того, можна відзначити, що до основних чинників розвитку творчих здібностей науковці І. Лернер та М. Скаткіна частіше всього відносять такі риси особистості, як: характер, сила волі, завзятість, винахідливість, наполегливість, пристрасть, бачення проблем та вміння бачити альтернативу рішення та ін.. Тобто здатність дитини до творчості – це цілий набір індивідуальних особистісних якостей, а не одна вузькоспрямована якість, відсутність якої назавжди позбавляє людину (дитину) творчо мислити та творчо підходити до розв'язання проблемно-пошукових ситуацій. Фактично, здатність до творчості – це інтегрована якість індивідуальних якостей особистості (рис. 1.1).

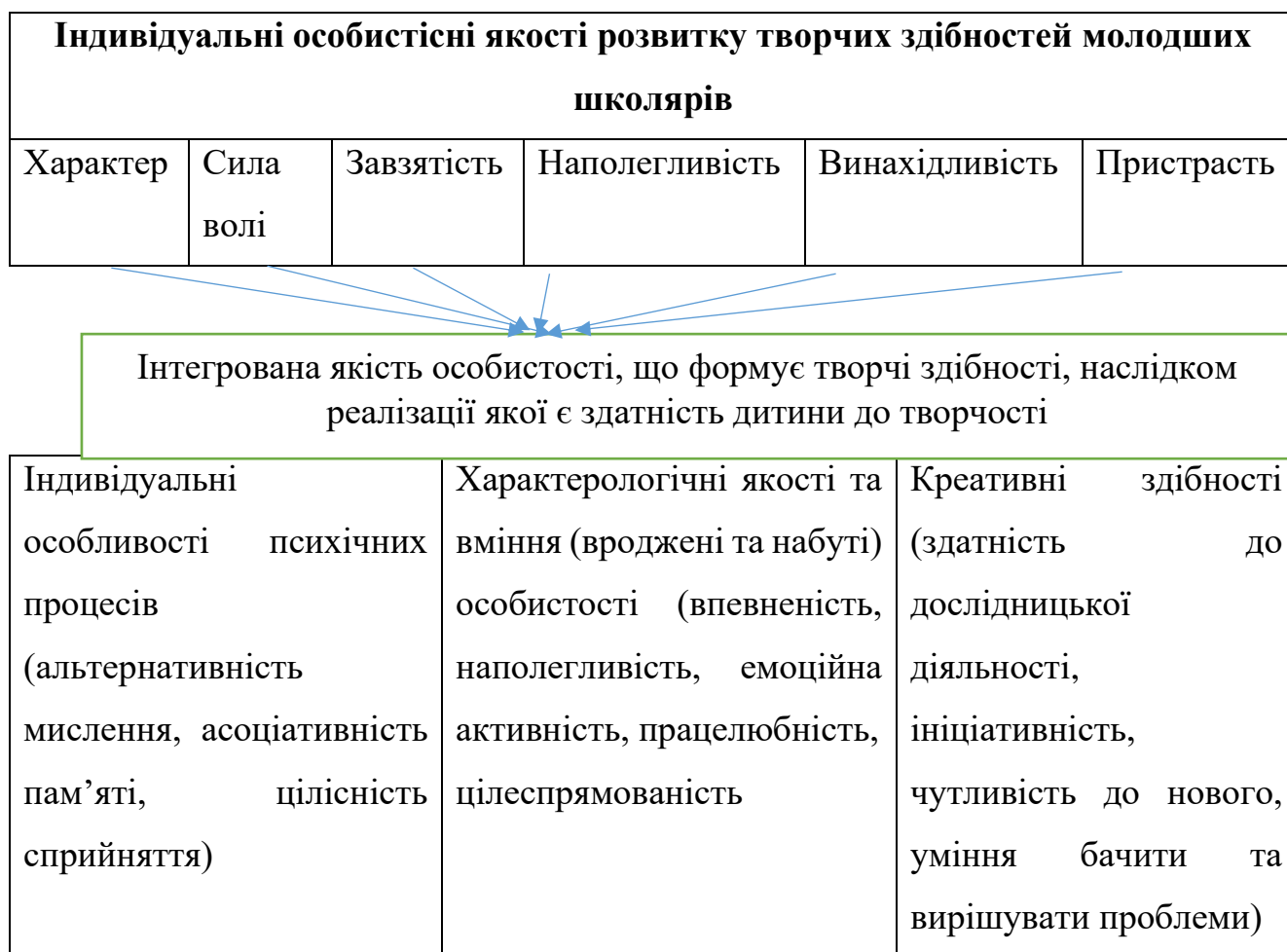

Рисунок 1.1 – Модель формування інтегрованої якості розвитку творчих здібностей молодших школярів

Отже, розвиток творчих здібностей дитини – це відносно самостійна та динамічна система окремих особистісних якостей, що у поєднанні між собою утворюють інтегровану якість, що формується та проявляється у творчій діяльності і забезпечує розвивальну взаємодію особистості з навколишнім середовищем у процесі проблемно-пошукової діяльності. Між іншим, така система передбачає наявність креативного компоненту як передумови формування додаткових пошукових мотивів, які сприяють успішній творчій діяльності. Адже нерідко творчу особистість називають креативною особистістю.

Повертаючись до особливостей розвитку творчих здібностей молодших школярів, можна відмітити, що за умов правильного виховання та сприятливих умов оточуючого середовища у дитини інтенсивніше розвивається сприйняття часу

і простору, образне мислення, творча уява, проблемно-пошукові нахили діяльності. Якщо ці аспекти не будуть повноцінно сформовані в дошкільному віці, надалі ці прогалини будуть позначатися в шкільному та дорослому житті.

На нашу думку, можна виділити такі важливо значимі моменти розвитку творчих здібностей молодших школярів, які можуть бути реалізовані на заняттях з образотворчого мистецтва:

- предметно-навчальна діяльність – формує пізнавальні процеси дитини, цілі та мотиви її поведінки, дозволяє засвоювати знання про предмети;
- емоційно-предметне спілкування – збагачує новими враженнями, формує уявлення про оточуюче середовище;
- гра – засвоєння властивостей та ознак предметів, змінення дій, засобів створення чогось нового, що не існує у реальності, зв'язків між процесами та явищами, набуття соціальних навичок тощо;
- художньо-продуктивна діяльність – розвиток образного конструкторського мислення, уяви, творчих здібностей.

Загалом же, образотворче мистецтво виступає головним інструментом розвитку мети діяльності та способів її досягнення, що також є немало важливим при формуванні творчої особистості. При цьому особливості ранньої творчої діяльності під час образотворчого мистецтва проявляються в тому, що:

- по-перше, творчі прояви дитини спостерігаються досить рано та носять індивідуальний характер. Саме тому дитячі вироби на заняттях з образотворчого мистецтва можуть бути досить різноманітними навіть при однотипній постановці завдання;
- по-друге, для дитячої творчості характерні непередбачуваність та спонтанність, що також дозволяє отримати досить різноманітні результати художньо-конструктивної діяльності з різних матеріалів: паперу, картону, природнього і покладькового матеріалів тощо.
- по-третє, дитина під час творчої діяльності проявляє підвищену допитливість, що може слугувати фактором нестандартного підходу до стандартних ситуацій;

- по-четверте, під час художньої праці дитина відчувається в своєрідному самотньому середовищі, на певний момент вільному від впливу дорослих і створює власне, нове, те, що не існує в реальному житті;

- по-п'яте, у дитини під час образотворчого мистецтва розвивається уява для створення творчого образу (особливо з природнього матеріалу): оригінального, варіативного, гнучкого.

Підводячи підсумок теоретичного аналізу, можемо сформулювати основні принципи розвитку творчих здібностей на заняттях з образотворчого мистецтва:

– принцип комплексності – лише використання широкого набору методів і засобів навчання під час занять з образотворчого мистецтва дозволить проводити всебічний розвиток творчих здібностей;

– принцип ієрархічності – завдання на заняттях мають надаватися по мірі наростання складності та всебічної варіативності (від простого до складного та більш складного);

– принцип індивідуальності – можливість дитини при формуванні поробки внести свій авторський (індивідуальний) внесок у її створення (відмінність форми чи кольору певної частини поробки, власний спосіб поєднання частин поробки тощо);

– принцип пізнавальності – розвиток у дитини допитливості на основі формулювання загальної мети заняття та використання творчого пошуку шляхів її досягнення;

– принцип інтерактивності – можливість в заданий момент часу швидко продукувати творчі результати;

– принцип оригінальності – здатність формувати нові, неочікувані ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих;

– принцип самостійності – можливість самостійного творчого пошуку виготовлення поробки (лише коли дитина не в змозі самостійно зробити поробку, дозволяється допомога дорослих, інакше творчі здібності розвиваються повільніше або не розвиваються взагалі).

Таким чином, заняття з образотворчого мистецтва сприяють розвитку творчих здібностей молодших школярів оскільки вносять у мислення дітей варіативність, індивідуальність, допитливість, оригінальність, креативність. Сформована модель розвитку творчих здібностей молодших школярів дозволила розглядати їх як комплексну категорію – інтегративну якість особистості, яку потрібно всебічно розвивати ще у молодшому шкільному віці. Адже, розвиток творчих здібностей дітей в освітньому процесі є важливим завданням, оскільки творчість відіграє ключову роль у сучасному світі. Основні особливості розвитку творчих здібностей молодших школярів включають:

1. Стимулювання індивідуальності: Діти повинні мати можливість самостійно виражати свої думки та ідеї, розвивати свій унікальний стиль мислення та підходу до проблем.

2. Розвиток критичного мислення: Важливо навчити дітей аналізувати інформацію, розуміти різні погляди та підходи, а також ставити запитання і шукати рішення.

3. Створення сприятливого середовища: Освітнє середовище повинно бути стимулюючим та підтримуючим для розвитку творчих здібностей дітей. Воно має включати можливість для експериментування, співпраці, обміну ідеями та висловлення своїх думок.

4. Розвиток навичок проблемного вирішення: Діти повинні навчитися впоратися зі складними завданнями, шукати творчі рішення та використовувати інноваційні методи для досягнення поставленої мети.

5. Підтримка та похвала: Важливо підтримувати та заохочувати дітей у їхньому творчому розвитку. Похвала за зусилля, незалежно від результату, допоможе підтримати їхню мотивацію та самовпевненість.

6. Використання різноманітних методів та матеріалів: Освітній процес повинен включати різноманітні завдання та заняття, які стимулюють творчий потенціал молодших школярів, а саме засобами образотворчого мистецтва.

7. Розвиток впевненості та самодостатності: Діти повинні вірити в свої здібності та мати впевненість у своїх можливостях. Важливо навчати їх приймати

ризика, брати на себе відповідальність та реагувати на труднощі з готовністю до вирішення.

Одже, викладені аспекти допоможуть створити умови в освітньому процесі для повноцінного розвитку молодшого школяра.

Висновки до першого розділу

У першому розділі кваліфікаційної роботи ми здійснили теоретичний аналіз сучасних підходів до вивчення проблеми творчих здібностей молодших школярів.

Аналіз наукових джерел із досліджуваної проблеми показав, що заняття з образотворчого мистецтва сприяють розвитку творчих здібностей молодших школярів оскільки вносять у мислення дітей варіативність, індивідуальність, допитливість, оригінальність, креативність.

Ґрунтуючись на результатах наукових досліджень вчених ми виділити такі важливо значимі моменти розвитку творчих здібностей молодших школярів, які можуть бути реалізовані на заняттях з образотворчого мистецтва:

- предметно-навчальна діяльність – формує пізнавальні процеси дитини, цілі та мотиви її поведінки, дозволяє засвоювати знання про предмети;
- емоційно-предметне спілкування – збагачує новими враженнями, формує уявлення про оточуюче середовище;
- гра – засвоєння властивостей та ознак предметів, змінення дій, засобів створення чогось нового, що не існує у реальності, зв'язків між процесами та явищами, набуття соціальних навичок тощо;
- художньо-продуктивна діяльність – розвиток образного конструкторського мислення, уяви, творчих здібностей. Сформували модель розвитку творчих здібностей молодших школярів, яка дозволила розглядати їх як комплексну категорію – інтегративну якість особистості, яку потрібно всебічно розвивати ще у молодшому шкільному віці.

Наступне завдання магістерської роботи полягає у емпіричному дослідженні розвитку творчих здібностей молодших школярів.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1 Організаційно-методичний інструментарій вивчення розвитку творчих здібностей молодших школярів

Теоретичний матеріал, представлений у першому розділі, свідчить про недостатність кількості ґрунтовних емпіричних досліджень розвитку творчих здібностей молодших школярів, представлених у педігогії та психології, що створило теоретичні підстави для проведення експериментального дослідження.

У сучасному підході до гуманізації системи освіти невпинно зростає роль мистецтва. З-поміж інших видів образотворче мистецтво є унікальним у розв'язанні завдань як художнього, так і особистісного розвитку, соціального і духовного становлення. Адже розвиток дитини – надзвичайно складний, багатофакторний процес, в якому помітну роль відіграє художня культура як специфічна сфера діяльності людини.

Сучасне оновлення системи освіти передбачає формування креативної, здатної до самореалізації, відповідальної за свій розвиток та за суспільство особистості, що зокрема зумовлює потребу розвитку творчих здібностей особистості учнів. У сучасності в складних, постійно змінюваних умовах найкраще орієнтується, адаптується, приймає рішення, працює, людина творча, гнучка, креативна, здатна до генерування й використання нового: ідей, задумів, нових підходів, рішень.

Тож проблема розвитку творчої особистості, збагачення інтелектуального та культурного потенціалу молодого покоління набула особливої вагомості в умовах зміцнення української державності. Це спричиняє необхідність вдосконалення й упровадження інноваційних технологій та реалізацію нових підходів до розвитку здатності учнів до творчості в умовах сучасного освітнього середовища.

У Законі України «Про освіту» [46], Концепції «Нова українська школа» [47] зазначено, що метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання й соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України,

здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії із природою, має прагнення до самовдосконалення й навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності, а також наголошено, що кожна дитина – неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями.

У законі України «Про освіту» зазначено, що основна мета має бути спрямована на всебічний розвиток особистості, яка є найвищою цінністю суспільства [46]. Освіта має бути спрямована на розвиток талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору. Це передбачає таку систему освітнього процесу, яка б гармонійно поєднувала діяльність педагога та дитини й, таким чином, стала загальною формотворчою основою творчого розвитку особистості [27].

Сучасний стан суспільного розвитку, динамічні зміни в усіх сферах людської діяльності зумовлюють зростаючу потребу суспільства у формуванні творчої особистості з високим рівнем інтелектуального розвитку, креативних можливостей, здатної до створення та засвоєння інновацій у будь-якій галузі. Вирішення цього важливого завдання покладено насамперед на систему освіти, що потребує принципово нових підходів до навчання, виховання та підготовки до самостійного життя підростаючого покоління, постійного оновлення форм та методів навчання з метою більш ефективного впливу їх на розвиток творчої особистості учня.

Тому ми маємо на меті ознайомити з певними педагогічними умовами розвитку творчих здібностей дітей та навчання творчості у системі закладу загальної середньої освіти.

Творчість — процес народження нового, виникнення нових думок, почуттів та образів, які потім стають регуляторами творчих дій. Водночас творчість — це здатність людини створювати з наявного матеріалу дійсності на основі пізнання закономірностей об'єктивного світу нову реальність, що задовольняє різноманітні суспільні та особистісні потреби. Суспільство загалом і кожен член його зокрема є при цьому суб'єктами творчої діяльності.

На думку академіка В. Вернадського, саме завдяки своїй продуктивній праці та творчій думці людство здійснило перехід від біосфери до ноосфери («ноос» з грец. — «розум»).

Творчість людини — явище складне, багатогранне і суперечливе, що охоплює чимало сфер буття. Якщо людині у рутинній роботі у відомому вдалося знайти невідоме і оригінально вирішити завдання, то механізм її творчості розвивався за законами саморуху. Інша справа, якщо людина має уявлення про механізм творчості, знає його склад, властивості, здатна його розвивати й уміло ним користуватися. Нині поняття «здібність» є одним з найбільш загальних у психології і педагогіці.

Сучасні наукові дослідження наголошують, що творчі здібності можна не лише розвивати, але й формувати. Коли від учнів вимагають творчості, але не вчать її, то школярі доволі часто вдаються до підробки, імітування творчого процесу. Краще не вимагати одразу творчості, а формувати її, навчати її.

Реалізація принципів формування творчих здібностей молодших школярів неможлива без врахування і застосування на практиці досягнень вітчизняної та зарубіжної науки, зокрема і психолого-педагогічних досліджень у царині механізму творчості.

Насамперед нам необхідно враховувати такі педагогічні передумови: вчення про закономірності розумового розвитку учнів і формування у них творчих здібностей; теорія асоціативності засвоєння знань; теорія поетапного формування розумових дій; теорія узагальнення і форм способів пізнання.

Значний інтерес викликають думки вчених щодо умов засвоєння понять учнями та успішного розв'язання ними розумових задач, психологічних основ

навчання й розвитку особистості. Оскільки навчання і виховання є, по суті, керівництвом з індивідуального становлення особистості, а розвиток людини відбувається внаслідок цілеспрямованого, відповідним чином організованого навчання, можна говорити не лише про механізм психічного розвитку особистості, але й про засоби впливу на неї, що дає змогу моделювати.

Саме у процесі такого навчання можуть ефективно формуватися творчі здібності школярів, адже самостійне вирішення навчального завдання, вибір тих чи інших засобів його вирішення, почуття особистої відповідальності за результат допомагають сформувати певні уміння та навички, які будуть використовуватися згодом вже не у навчальному процесі, а в самостійній професійній діяльності.

Нам необхідно враховувати, що будь-який розвиток, у тому числі і творчих здібностей, відбувається раптово і має спонтанний характер, тому навчання йде слідом за розвитком, і вчитель має дочекатися, поки учень дозріє для певних розумових і творчих дій. Важливо те, що це стосується й досвіду виконання розумових дій різного типу.

Творчий характер пізнавальної діяльності учнів не суперечить систематизації розумових дій, бо систематизація діяльності педагога і учнів пов'язана з вищими формами пізнання. Хоча більш дієвим за систематизацію психологи і педагоги вважають усвідомлення учнями узагальнених способів вирішення завдань певного типу, що досягається спершу накопиченням у них досвіду самостійної творчої пізнавальної діяльності з використанням орієнтовної основи розумових дій (А. Алексюк, А. Бодальов, В. Давидов, Г. Костюк, В. Онищук, Л. Проколієнко).

Оминувши роботу учнів за певним навчальним алгоритмом, намагаючись одразу навчити їх евристичним способам здобуття знань і вмінь, педагоги ігноруватимуть природну єдність репродуктивної й творчої пошукової діяльності, від чого застерігає більшість вчених. «Важко собі уявити, — пише М. Кларін, — щоб навчання завжди зводилося до організації чистої репродукції, ще більш нереально уявити собі навчання на суто дослідницькій основі» [36]. Коли спочатку за зразком (алгоритмом), а потім і в застосуванні опорних знань та вмінь у новій навчальній ситуації учні будуть змушені будувати на основі раніше засвоєних

розумових операцій своєю комбінацією способів вирішення завдання, насправді — творити, реконструюючи і конструюючи модель діяльності, тоді у них розвиватиметься осмислення власних розумових дій і операцій, накопичуватиметься активний досвід творчої роботи взагалі, а не якогось одного її типу, вироблятимуться правильні способи інтелектуальної, творчої і практичної діяльності.

У навчанні завжди важливо враховувати його характер, який Л. Виготським визначається як співвідношення двох основних видів людської діяльності: репродуктивної, коли активізується переважно пам'ять, актуалізуються колишні враження й набутий досвід діяльності, і продуктивної, що передбачає здобуття учнями в ході їхньої пізнавальної діяльності нових знань і вмінь. При цьому слід мати на увазі, що не кожна самостійна робота учнів здатна активізувати їхнє мислення і, головне, формувати творчі здібності.

Керуючись завданнями розвитку творчих здібностей молодших школярів, спираючись на психологічні теорії засвоєння знань і концепції та підходи до розвитку діяльної особистості, поділяємо думку вчених (П. Гальперін, Н. Талізін, Г. Костюк, Л. Проколієнко) про етапний характер навчального процесу.

У визначенні етапів розвитку творчих здібностей орієнтуємося на встановлені у сучасній педагогіці рівні сформованості в учнів якостей знань.

Так, на думку М. Москаленко, *перший рівень* — репродуктивний, він передбачає пряме відтворення знань та способів діяльності, коли учень розпізнає навчальну інформацію, може її описати, дати готове визначення, застосувати раніше засвоєні способи діяльності, виконати завдання за зразком.

Тут спрацьовують переважно чинники механічної пам'яті, відповідно рівень сформованості творчих здібностей мінімальний.

Другий рівень — конструктивний. Він передбачає вже не відтворення, а перетворення набутих знань. Спостерігається перенесення відомих способів розумових дій у схожі за типом навчальні ситуації. При цьому, як стверджують психологи, відбувається не просто накладка однієї задачі на іншу, а розвивається конструктивна здатність і до аналітико-синтетичної діяльності.

Третій рівень визначається творчим характером діяльності учнів, які знаходять нові способи мислительних дій та операцій. Учень творчо застосовує знання в нових нестандартних ситуаціях.

У процесі розвитку творчих здібностей значний інтерес викликають психологічні дослідження вікових психорозумових особливостей учнів. Йдеться насамперед про характеристики вікової та педагогічної психології, визначені вітчизняними вченими (О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук). Вони стверджують, що підлітки вже здатні не тільки проектувати можливе, а й «підніматися» над дійсністю методом планування і контролю своїх вільних фантастичних побудов, навчаються рефлексувати на свої розумові дії й операції та переживати від цього інтелектуальні почуття [57, С. 182—183]. Формування вищих психічних функцій прямо залежить від системи отримуваних знань саме у молодшому шкільному віці. І коли своєчасно не розкрити учням цього віку проблем пізнавальної діяльності, надалі навчання виявиться менш ефективним.

Тому багато людей, навіть закінчуючи навчання і розпочинаючи самостійну професійну діяльність, продовжують залишатися на рівні конкретних мислительних операцій, чого для досягнення ефективності у роботі, звичайно, недостатньо.

У віковій психології розглядається розвиток особливих здібностей через:

- застосування у ставленні до самого себе тих самих критеріїв та оцінок, що й до інших;
- використання загальних принципів співіснування як основи моральної поведінки й оцінки відповідно до них як самого себе, так і інших;
- здатність враховувати потреби та інтереси оточуючих у такій самій мірі, як і свої власні» [57, С. 218].

Таким чином, аналіз теоретичних психологічних та педагогічних досліджень у царині розвитку творчих здібностей дітей свідчить про необхідність керованих педагогічних умов і вказує на умови цілеспрямованого вироблення в учнів якостей особистості, серед яких варто насамперед вирізнити: усвідомлення мети своєї діяльності, освоєння способів розумових дій, спеціальний розвиток

репродуктивних, евристичних та дослідницьких прийомів розумової діяльності, поетапний характер формування навчальних умінь та творчих здібностей.

Отже, підсумовуючи викладене вище, можна дійти таких висновків:

- розвиток творчих здібностей особистості неодмінно передбачає впровадження у шкільну практику гуманістичних принципів освіти, коли у центрі перебуває особистість дитини з її потребами, інтересами і можливостями, а вчитель з набором педагогічних методів, форм, технологій виконує функцію радника, консультанта, аби не допустити згубної дії зовнішніх чинників на психологічний розвиток дитини;

- процес розвитку творчих здібностей школярів вимагає зваженого підходу до задоволення їхніх інтересів щодо змісту освіти;

- у рівневій диференціації змісту освіти потрібно виходити не з того, скільки навчального матеріалу за одиницю часу може засвоїти дитина, а з того, які це мають бути факти, який між ними має бути зв'язок, у якому вигляді (на якому рівні) вони мають бути засвоєні. Ці знання не мають бути механічно засвоєними, неповними, спрощеними; у процесі розвитку творчих здібностей необхідно враховувати вікові особливості школярів;

- розвиток творчих здібностей особистості — це врахування на змістовому і процесуальному рівнях сутності творчого процесу та сучасних досягнень психолого-педагогічних наук.

Психологи стверджують, що людина здатна до творчості у всі періоди свого життя і у всіх галузях діяльності, оскільки кожен індивід має творчий потенціал різного рівня, а творчі здібності піддаються вихованню і культивуванню. Безперечно, прийде той час, коли навчання в закладах загальної середньої освіти будуватиметься тільки на творчій основі і знання будуть подаватися так і такою мірою, щоб максимально забезпечити розвиток кожної творчої особистості.

В даному розділі нами визначено мету, завдання та основні етапи емпіричного дослідження. Обґрунтовано вибір методів та методик, необхідних для емпіричного вивчення особливостей розвитку творчих здібностей молодших школярів. Представлено результати дослідження.

Нами було виокремлені критерії та показники розвитку творчих здібностей:

- емоційно-ціннісний критерій (інтерес до мистецтва, емоційно-ціннісне ставлення до мистецтва);
- когнітивно-асоціативний критерій (сформованість художньо-образних знань та уявлень, художньо-творча ерудиція, здатність до художнього асоціювання);
- творчо-діяльнісний критерій (художньо-творчі уміння, творча активність у різних видах образотворчого мистецтва).

На основі критеріїв та показників визначені рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів:

- високий – наявність інтересу до різних видів мистецтва, їх взаємодії; прояв власного емоційно-ціннісного ставлення дитини до різних видів мистецтва та їх взаємодії через різні художньо-мовні засоби; уявлення про естетичні цінності, втілені у творі мистецтва; наявність знань та уявлень про різні види мистецтва та їх взаємодію, наявність у молодших школярів художніх асоціацій; самостійний вибір засобів виразності різних видів народного мистецтва у створенні художнього образу; творча активність у різних видах мистецтва, зокрема створення того чи іншого творчого продукту (самостійне створення художнього образу, вибір засобів для його вираження; самовираження у різних видах художньо-творчої діяльності у повсякденному житті;
- середній – інтерес до різних видів мистецтва, зацікавленість можливістю їх взаємодії; прояв власного емоційно-аксіологічного ставлення дитини до різних видів мистецтва та їх взаємодії через різні художньомовні засоби; уявлення про естетичні цінності, втілені у творі мистецтва, за допомогою вчителя (у процесі обговорення, за зразком тощо); знання та уявлення про різні види образотворчого мистецтва; наявність у молодших школярів елементарних художніх асоціацій; вибір за допомогою вихователя засобів виразності у різних видах декоративно-ужиткового мистецтва у процесі створення художнього образу; творча активність в різних видах мистецтва при наявності цільової установки

дорослого; вираження себе в різних видах художньо-творчої діяльності у повсякденному житті при наявності цільової установки дорослого;

- низький – недостатній інтерес до різних видів мистецтва; недостатність прояву власного емоційно-аксіологічного ставлення дитини до різних видів мистецтва та їх взаємодії через різні художньо-мовні засоби; відсутність уявлень про естетичні цінності, що втілено у творі мистецтва (навіть після допомоги вчителя); окремі знання та уявлення про різні види мистецтва, незначна кількість знань та уявлень про їх взаємодію; незначна кількість художніх асоціацій; неспроможність до втілення певної теми художніми засобами одного з виду мистецтва; недостатня художньотворча активність (діти створюють художній твір тільки під керівництвом дорослого); пасивність у художній діяльності у повсякденному житті.

Для визначення рівнів розвитку здібностей у молодших школярів за емоційно-ціннісним критерієм одним із показників було визначено – інтерес до мистецтва та взаємодія з ним, який характеризується спрямованістю особистості на ознайомлення з новими творами мистецтва або видами художньо-творчої діяльності і виявляє себе через емоції, у підвищеній увазі до творів різних видів мистецтва або художньо-творчої діяльності.

Для визначення рівня зацікавленості дітей до різних видів мистецтва була застосована методика педагогічного спостереження та методика «Інтерв'ю». Педагогічне спостереження було здійснено за такими напрямками:

- Чи проявляють діти інтерес до мистецтва? Як це виявляється?
- До яких видів мистецтва діти проявляють більший інтерес?
- Як діти реагують на взаємодію мистецтв? Чи розуміють вони її?

Варто зазначити, що задля підвищення якісної характеристики проведеного емпіричного дослідження на визначення рівня розвитку творчих здібностей необхідно дотримуватися таких основних критеріїв навчального середовища, у якому проходило тестування, як: відсутність змагальної мотивації між учнями, мінімізація мотивації досягнення, відсутність критики дій та відповідей дітей.

Перш ніж почати проводити спостереження, учителю потрібно створити творчу та доброзичливу обстановку. Адже від умов, у яких проводиться дослідження, залежить можливість прояву опитуваними творчих здібностей загалом.

2.2. Узагальнені результати вивчення розвитку творчих здібностей молодших школярів

Емпіричне дослідження розвитку творчих здібностей молодших школярів проводилась на базі Дніпровського ліцею № 144 імені Леві Іцхака Шнеерсона Дніпровської міської ради. Загальну вибірку досліджуваних склали 28 школярів віком від 7 до 8 років другого та третього класів. Кількість учнів в експериментальній групі – 14 (другий клас) та у контрольній групі – 14 учнів (третього класу).

Проведена дослідно-експериментальна робота інтегрувала три взаємопов'язаних етапи, а саме: теоретичний, констатувальний і та узагальнюючий. Кожен даних етапів мав свої цілі, зміст та особливості, зокрема:

- на першому теоретичному етапі було здійснено теоретичний аналіз наукових літературних джерел у психолого-педагогічній галузі з проблеми дослідження а також визначено погляди дослідників щодо даного питання, підбрано методичний інструментарій вивчення рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів;

- на другому констатувальному етапі нами було безпосередньо проведено емпіричне дослідження з вивчення рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів;

- на третьому узагальнюючому етапі нами продемонстровано необхідність впровадження методичних рекомендацій щодо педагогічних умов розвитку творчих здібностей в практику педагогічної діяльності закладів загальної середньої освіти.

Таким чином, основним завданням проведеного експерименту стало дослідження педагогічного явища, тобто процесу розвитку творчих здібностей молодших школярів в спеціально створених організаційно-педагогічних умовах, виявлення залежності й кореляції між створеними умовами розвитку творчих здібностей та їх результатами.

Для визначення рівня розвитку творчих здібностей за емоційно-ціннісним критерієм проведено педагогічне спостереження за емоційним проявом зацікавленості до творів мистецтва та різних видів художньої діяльності.

Педагогічне спостереження виявило, що молодші школярі експериментальної та контрольної груп проявляють інтерес до різних видів художньої діяльності у активній формі – переважна більшість дітей (87,6 %) любить співати, малювати, танцювати. При цьому, було виявлено, що дівчата більше люблять співати і танцювати, а хлопчики – малювати. Проте 75,2% дітей експериментальної та контрольної груп не готові уважно розглядати твори мистецтва або зосереджено слухати музичний твір. На взаємодію різних видів мистецтва переважна більшість дітей реагує, як на цілком природне явище, проявляють зацікавленість, проте більшість з них (89,1%) не орієнтується у ньому.

За методикою «Інтерв'ю» було запропоновано дати відповіді на такі запитання:

1. Яка музика за характером тобі подобається – з якого вона мультфільму чи кінофільму? Які твої улюблені пісні?
2. Що тобі цікавіше робити – співати, танцювати чи малювати і ліпити?
3. Які мультфільми і кінофільми любиш дивитися? Чому?
4. Перед тобою – інструменти митців: пензель з фарбами, олівці, пластилін, музичний інструмент, програвач. Якщо у тебе сумний настрій, чим би ти скористався для його поліпшення?

Важливою характеристикою цього показника було не стільки те, що дитина відповість (у більшості дітей відповіді, як правило, дуже схожі), скільки емоційне забарвлення відповіді дитини, те, як дитина дає відповіді на запитання.

Високий рівень інтересу дитини до різних видів мистецтва та їх взаємодії визначався, якщо спостерігалася впевненість дитини у своїх перевагах та яскравий емоційний відгук на різні види мистецтва та їх взаємодію.

Наприклад, якщо дитина може сказати більш-менш точно, що їй подобається музика весела, активна, як в такому-то мультфільмі; що вона любить співати, танцювати і грати на подушках як на барабанах; мультфільми любить про фіксиків, тому що вони уміють усе лагодити і дуже добрі та веселі, а улюблена пісня – «Черепашка-аха-аха» і не тільки заспіває, але й при цьому почне рухатися; якщо дитина слухає із зацікавленістю незнайому музику, розглядає незнайому картину тощо.

Якщо ж дитина яскраво емоційно проявляла інтерес до творів мистецтва (музичних, художніх, кіно, театру), знайомих з дитинства, але визначала його як «цікаво – не цікаво» або «подобається – не подобається», не проявляючи активності щодо пояснень, а у практичній художній діяльності проявляла інтерес переважно до одного з її видів – співати або малювати, такий прояв інтересу до різних видів мистецтва та їх взаємодії визначався як середній рівень. Низьким рівнем інтересу вважалося прояв зацікавленості дитини тільки до одного з видів мистецтва, наприклад, дитині подобається малювати, але музика не викликає ніякої зацікавленості, і навпаки – дитина любить співати, знає багато пісень, але до декоративної діяльності ставиться пасивно.

Аналіз відповідей засвідчив, що у дітей даного віку існує певний інтерес до мистецтва 25,6% дітей ЕГ виявили високий рівень КГ 26,2%, середній рівень інтересу 67,8% ЕГ та 66,6% КГ, тобто усе, що пов'язано з мистецтвом, викликало у них яскравий емоційний відгук, бажання творити тощо. Проте у більшості дітей інтерес проявлявся до одного з видів художньої діяльності (співу чи малюванню, ліпленню), що свідчило про їх попередній художній досвід у цьому виді діяльності.

Це ж стосувалося дітей, які виявили низький рівень інтересу 6,6% ЕГ та 7,2% КГ до мистецтва. З метою виявлення рівня прояву емоційно-аксіологічного ставлення до різних видів мистецтва, здатності молодших школярів до емоційного «занурення» в образний зміст художнього твору, дітям було запропоновано

висловити власне ставлення до творів мистецтва («Про що «розповіла» витинанка?») у процесі сприймання творів мистецтва через його «опредмечування» у відтворення власних вражень, емоцій і почуттів словами, кольорами тощо.

Дітям пропонувалося розглянути твори мистецтва (М.Руденко «Любі друзі», І.Зяткіна «Материнська ніжність») та прослухати твори музичного мистецтва (К. Стеценко «Вечірня пісня», Й.С.Бах «Жарт»), серед яких потрібно було визначити, який (які) сподобалися найбільше, і пояснити – чому.

Самостійне «занурення» в образний зміст художнього твору, намагання пояснити його, висловити власні враження від сприймання твору визначалося як високий рівень виконання даного завдання. Його показали 10,6 % дітей ЕГ та 12,7% дітей КГ. У таких дітей звучали пояснення і власна оцінка твору, наприклад: «Мені ця витинанка нагадує яскравий квітковий сад. У якому друзібілочки граються!», «Я думаю, що білочкам весело їсти горішки і розмовляти» (про «Любі друзі» М.Руденко), «Я відчуваю як мама-пташка турбується про своїх діток» (про «Материнська ніжність» І.Зяткіна). Після прослуховування музичних творів діти, які виявили високий рівень, відгукувалися у відповідності до втіленого у музиці настрою: «Весела музика, під неї можна танцювати», «Звучить, наче співає пташка» тощо (про «Жарт» Й. Баха); «Нагадує колискову», «Під цю музику мама заколисує дитину» тощо (про «Вечірню пісню»). Про середній рівень здатності «занурення» в образний зміст художнього твору свідчило виконання дітьми завдання за допомогою дорослого (через спеціальні запитання та обговорення). Такий рівень показало 63,6% дітей ЕГ та 44,6% дітей КГ. Низький рівень виконання запропонованого завдання визначався при небажанні дитини виконувати завдання («Я не знаю як його виконувати», «Я не умію» тощо). Такий рівень було визначено у 25,9 % молодших школярів ЕГ та у 38,4 % КГ.

З метою виявлення вміння виражати враження, емоції і почуття у процесі сприймання творів мистецтва, визначення, наскільки глибоко дитина переживає художні образи, яскраво й емоційно може передати їх відповідними художніми засобами, було запропоновано завдання: «Визнач свої емоції та почуття» (метод емоційної емпатії); «Відтінки емоцій» (методика «емоційне полотно» Л. Дрофмана,

адаптована відповідно до вікової категорії респондентів; «Відобрази кольорами свої емоції, викликані музикою» (метод «колірного моделювання музики» Т. Баришевої).

У процесі виконання дітьми завдання «Визнач свої емоції та почуття» зверталася увага, наскільки глибоко дитина здатна «зануритися» у художній зміст твору, пережити його, «перекласти» власне «Я» в «Я» художніх образів.

Про високий рівень вміння виражати враження, емоції і почуття від сприймання творів мистецтва свідчила самостійність молодших школярів у виборі відповідних характеристик емоційних станів з наявністю окремих пояснень («Мені дуже подобається ця витинанка! Вона така гарна!»; «Дівчатка у витинанці збирали квіти – їм радісно» тощо). Такий рівень виявили 10,5 % дітей ЕГ та 12,7 % дітей КГ.

Середній рівень визначався за умови правильного виконання завдання за допомогою вчителя (обговорення, допоміжних запитань тощо). Його виявили 48,9% опитаних дітей ЕГ та 44,6% КГ.

Низький рівень визначався при випадковому виборі молодших школярів слів-характеристик. Такий рівень виявили 39,6 % дітей ЕГ та 38,4% КГ.

З метою визначення здатності дітей тонко відчувати й ідентифікувати емоційні стани, розрізнити нюанси у зоні настрою, що переживається ними у процесі сприймання творів мистецтва, молодшим школярам пропонувався розширений перелік емоцій та їхніх відтінків для ототожнення пережитих ними емоцій після сприймання творів мистецтва (М.Руденко «Над водою» – витинанка, Л.Сашко «Літо» – художня нитка).

Діти мали позначити у запропонованій таблиці слова-емоції (радість, печаль, гнів), або відтінки емоцій (радісно, грайливо, сумно, трагічно, схвильовано, гнівно), що найбільше відповідають емоційному стану, який вони відчули під час сприймання.

Виконання цього завдання засвідчило, що певна частина дітей здатна за допомогою вчителя визначити емоції, втілені у творі мистецтва, проте у переважній більшості дітей відсутній досвід у визначенні їхніх відтінків. З метою визначення

емоційного стану під час сприймання музики через усвідомлене ставлення до кольору як засобу емоційної виразності, дітям було запропоновано виконати завдання «Намалюй музику» (метод «колірного моделювання музики» Т.Баришевої).

Ефективність цього методу підтверджується рядом експериментальних досліджень, де підкреслюється зв'язок кольору з емоціями, вплив кольору на емоційну сферу людини. Дітям пропонувалося прослухати з певним інтервалом музичні твори без оголошення назви (Ж. Колодуб «Лялька співає», Д. Кабалевський «Клоуни») та відтворити власні враження від них створенням художнього образу відповідного настрою.

Перед виконанням завдання проголошувалася інструкція: «Давайте уявимо, що ми потрапили до чарівного саду, який розфарбовується в ті кольори, які відповідають настрою того, хто у нього увійшов. Як ви гадаєте: яким кольором можна передати сум? А якими кольорами можна відтворити радість? Зараз у чарівному саду зазвучить музика. Уважно її послухайте, прислухайтеся до своїх вражень від неї. Який настрій вона у вас викликала, який образ ви уявили? Спробуйте відтворити його у тих кольорах, у які, на вашу думку, зафарбується чарівний сад. Ви можете навіть створити цілу історію, яку вам «розповіла» музика».

Під час оцінювання виконання завдання бралася до уваги наскільки яскраво було втілено дитиною музичний настрій у кольоровому образі. Роботи дітей, які після прослуховування музичного твору відразу почали малювати і створювати художні образи (відповідно – ліричний, спокійний та веселий, грайливий) було віднесено до високого рівня виконання цього завдання. Проте такий рівень показали лише 12,7% дітей ЕГ та 16,2% дітей КГ.

Більшість молодших школярів почали виконання цього завдання тільки після обговорення прослуханого твору разом з вчителем: «Який настрій викликав у вас цей твір? Поміркуй, як можна намалювати цей настрій. Які образи можна передати? Якими кольорами?» тощо. Такий рівень виконання завдання визначався як середній, його показали 47,4% дітей ЕГ та 45,9% дітей КГ.

Низький рівень виконання завдання показали учні, які відмовилися виконувати завдання або заповнили аркуш паперу довільними лініями, плямами або просто улюбленими зображеннями (машинки, танки, роботи, ляльки тощо) без відтворення відповідного настрою і будь-яких пояснень. Такий рівень показали 39,9% молодших школярів ЕГ та 37,9% дітей КГ.

Результати виконання завдань за емоційно-ціннісним критерієм представлені у таблиці 2.1

Таблиця 2.1

Рівень розвитку творчих здібностей молодших школярів за емоційно-ціннісним критерієм

Показники	Ріні					
	Низький		Середній		Високий	
	(%)		(%)		(%)	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Інтерес до різних видів мистецтва та їх взаємодії	6,6	7,2	67,8	66,6	25,6	26,2
Емоційно-аксіологічне ставлення до мистецтва	39,6	38,4	48,9	44,6	10,5	12,7
Передача музичного настрою в кольоровому образі	39,9	37,9	47,4	45,9	12,57	16,2
Узагальнений показник	28,7	27,8	54,7	52,3	16,4	18,4

Отже за узагальнюючим показником емоційно-ціннісного критерію рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів встановлено, що лише 16,4% молодших школярів ЕГ та 18,4% дітей КГ мають високий рівень, 54,7% ЕГ та 52,3% дітей КГ – мають середній рівень, 28,7% ЕГ та 27,8% КГ мають низький рівень. Деякі діти взагалі відтворювали своє ставлення до різних видів мистецтва однослівно, типу «подобається/не подобається».

Відтворюючи свої емоції за допомогою кольору більшість дітей показали низький рівень, що свідчило про відсутність певного досвіду у цій сфері, зокрема, досвіду у встановленні зв'язків між засобами виразності різних видів мистецтва.

Аналіз проведеного дослідження показав, що мистецтво викликає у дітей яскравий емоційний відгук, бажання творити. Проте у більшості молодших школярів

інтерес проявляється до одного з видів художньої творчості – зокрема, співу, малювання, слухання музики, що свідчить про недостатній прояв інтересу до взаємодії мистецтв.

Отримані результати засвідчили також, що діти переважно малослівно виражають власне емоційне ставлення до твору мистецтва. Із запропонованих слів-характеристик більшість з них застосували увесь перелік подібних за емоціями слів (наприклад: радісна, гарна, чудова, весела...), поділяючи їх відповідно до емоційного змісту запропонованого твору мистецтва.

Тобто добір носив випадковий або формальний характер, що свідчило про невміння дітей співвідносити свої емоції їхнім словесним відповідям, що пояснюється недостатнім художньо-образним досвідом.

Для виявлення рівня розвитку художньо-творчої ерудиції дітей за когнітивно-асоціативним критерієм одним із показників було визначено «сформованість художньо-образних знань та уявлень». Для цього дітям було запропоновано такі ігри-завдання: «Знайди твори мистецтва» (психологічна методика «класифікація понять», адаптована відповідно до специфіки дослідження, сутність якої виявляється у виявленні здатності дитини виділяти суттєві ознаки та рівень узагальнення); «Встанови відповідності»; «Розкажи про твір мистецтва» (метод «Інтерв'ю»). Для виконання гри-завдання «Знайди твори декоративного мистецтва» молодшим школярам пропонувалися картки із зображеннями (глекчик, машина, витинанка, пейзаж, вишивка, портфель, різьблення, лялька, бісероплетіння, декоративний розпис, ліхтарик, килимарство, телевізор тощо), дітям потрібно було відібрати картинки із зображенням виробів мистецтва та назвати до якого виду вони належать.

Правильною і повною відповіддю вважалося вміння дітей розподілити слова-поняття у відповідності до виду мистецтва, який вони характеризували (високий рівень). Його виявило 5,3% опитуваних дітей ЕГ та 7,5% КГ . Неповними вважалися відповіді дітей, де запропоновані поняття були правильно розподілені у відповідності за видами мистецтва і допущені помилки у визначенні понять, які відносяться до різних видів мистецтва (середній рівень). Його виявили 25,9 % респондентів ЕГ та 26,1% КГ. Це свідчило про певне орієнтування дітей в окремих видах мистецтва, що є

закономірно, зважаючи на мистецький досвід, який здобули діти у закладі загальної середньої освіти та домашньому середовищі. Проте ці данні також засвідчили про недостатню обізнаність дітей щодо характеристики видів декоративного мистецтва.

Низький рівень показали діти 68,8% ЕГ та 66,4%, які розподілили (або частково розподілили) запропоновані поняття у відповідності до видів мистецтва, але не визначилися з особливостями того чи іншого виду мистецтва. Це свідчило про певні знання дітей про різні види мистецтва, але в той же час не розуміння художньо-образної специфіки. Під час виконання завдання «Встанови відповідності» дітям пропонувалося поєднати розрізані навпіл частини таблиці, де одна половинка презентувала ілюстрацію-приклад мистецтва, а інша – засоби, за допомогою яких майстри створюють художні твори. При цьому кількість частинок таблиці, де пропонувалися добірки засобів декоративного мистецтва було більше, ніж зображень. При високому рівні сформованості художньо-образних знань та уявлень діти самостійно правильно поєднали частини цілого. Це свідчило, що молодші школярі орієнтуються у особливостях мистецтва, знають і розуміють особливості різних видів мистецтва. Такий рівень виявили 15,3% респондентів ЕГ та 18,0% КГ.

Середній рівень визначався, якщо діти правильно поєднали частини цілого за допомогою вчителя (спеціальних допоміжних запитань). Такий рівень виявили 65,4% опитаних ЕГ та 65,5% КГ.

Низький рівень показали 19,3 % дітей ЕГ та 16,5% КГ, які зробили помилки у виконанні завдання. Для виконання завдання «Розкажи про твір мистецтва» (метод «Інтерв'ю») дітям пропонувалося охарактеризувати художні твори (Л.Сашко «Рудий лис», Н.Гуляєва «Жар-птиця»), даючи відповіді на запитання (назви та авторів творів не повідомлялися): «Який вид мистецтва представлено? Який твір за настроєм? Чому ти так вважаєш? Які емоції викладає у тебе цей твір? Як би ти назвав цей твір? Чому?»

Під час інтерв'ю діти (без допомоги вчителя) визначили, що один із запропонованих творів – це витинанка, а от ниткову графіку дітям було важко визначити, була відсутня чітка відповідь на перше запитання «Які види мистецтва представлено?». Більшість дітей визначила, що обидва твори представляють подібний сюжет – проте не всім вдалося визначити настрій представлених творів, більшість з

опитаних визначили настрій творів як хороший, тому що у роботах зображені тварини; дехто спробував охарактеризувати настрій творів більш, ніж одним словом, зазначивши, що за настроєм вони відрізняються: у першому творі відчувається стурбованість, настороженість, а в іншому – казковість, радість.

На жаль, пояснення, пов'язані із використаними у творах художніх засобів, дала дуже мала кількість дітей. На останнє запитання інтерв'ю «Як можна назвати цей твір?» майже усі учні, без варіантів назвали твори відповідно до того, що у них зображено: «Лис», «Пташка».

Наявність достатнього словникового запасу; знань та уявлень про різні види мистецтва та їх взаємодію з використанням окремих пояснень визначалося високим рівнем сформованості художньо-образних знань та уявлень дітей ЕГ, який не було виявлено за результатами аналізу інтерв'ю а у дітей КГ складає 13,7% .

Середній рівень визначався елементарним словниковим запасом щодо мистецької термінології; наявністю знань про окремі види мистецтва з використанням окремих пояснень (переважно за зразком, поданим вчителем). Такий рівень показала більшість молодших школярів (67,8%) ЕГ та 56,2%. КГ Відсутність навичок характеризувати словами твір мистецтва (крім слів «подобається» чи «не подобається»), або наявність розрізнених (елементарних) знань з окремих видів мистецтва (переважно за зразком, поданим вчителем у вигляді повторення за вчителем) було визначено як низький рівень сформованості художньо-образних знань та уявлень, який виявили 32,2% опитаних ЕГ та 30,1% КГ.

Для визначення «здатності до художнього асоціювання» дітям пропонувалося виконати такі завдання: «Створи квітку» (інтерактивний метод «асоціативний куц», адаптований відповідно до вікової категорії дітей); «Що «приховав» твір мистецтва?» (метод «Інтерв'ю»).

Завдання «Створи квітку» передбачало добір асоціацій, які виникали у дітей сприймаючи твір мистецтва з кожною асоціацією вчитель додавав «пелюстки квітки». Високий рівень визначався, якщо дитина самостійно підбирала якомога більше асоціацій. Такий рівень виявили 8,1% дітей ЕГ та 9,2% КГ.

Середній рівень визначався виконанням завдання за допомогою вчителя. Такий рівень виявила переважна більшість – 74,3 % дітей ЕГ та 74,6% КГ. Це свідчило про наявність в дітей певних уявлень щодо запропонованого поняття та про те, що певні художні асоціації у дітей виникають, якщо вчитель дає поштовх власним прикладом.

Про низький рівень засвідчив довільний непродуманий вибір дітьми слів-асоціацій, що свідчило про відсутність (або незначну кількість) у молодших школярів художніх асоціацій щодо запропонованого поняття. Такий рівень виявило 7,6 % опитаних ЕГ та 16,2% КГ.

Для визначення рівнів здатності до художнього асоціювання у процесі сприймання творів мистецтва було обрано методичку «Інтерв'ю» («Що «приховав» твір мистецтва?»). Дітям пропонувалося розглянути твір мистецтва (без оголошення назви): «Клембівська вишивка» і дати відповідь на запитання: «Розкажи, що відбувається у творі? Чому ти так вважаєш? Придумай власну назву цьому твору».

Сприймання клембівської вишивки викликало у дітей зацікавленість і підвищену емоційність. Найпоширенішими відповідями на запитання «Розкажи, що відбувається у творі? Чому ти так вважаєш?» було репродуктивне відтворення зображуваного. На додаткові запитання вихователя «Як ви вважаєте, де ростуть квіти, зображені у вишивці? Хто їх вирощував? Які звуки можна уявити під час споглядання вишивки?» деякі діти висловили припущення про те, що квіти ростуть у саду, дехто з дітей припустив також, що навколо лунає сопілка. Переважна більшість учнів дали назви «Квіти» або «Сад», що свідчило про адекватне сприймання учнями художнього образу твору і втіленому у ньому настрої.

Про високий рівень здатності до художнього асоціювання свідчила ретельність уваги щодо характеристики сюжету вишивки і втіленому у ній настрої, наявність аналогій між різними видами мистецтва (більшою чи меншою мірою). На жаль, його не було виявлено серед дітей ЕГ а в КГ 11,6% показали високий рівень.

Середній рівень, який виявила переважна більшість дітей (83,2%) ЕГ та 72,8% КГ, характеризувався репродуктивним відтворенням зображуваного, використанням окремих пояснень (переважно за зразком, поданим вихователем), наявністю асоціацій між різними видами мистецтва за зразком або спеціальними запитаннями педагога.

Відсутність навичок характеризувати словами твір мистецтва (крім «подобається» чи «не подобається»), відсутність власних характеристик (за наявності – переважно за зразком, поданим вчителем), відсутність здійснення аналогій між різними видами мистецтва визначалося як низький рівень здатності дітей до художнього асоціювання. Його виявили 16,8% опитаних ЕГ та 15,6% КГ.

Результати виконання діагностичних завдань за когнітивно-асоціативним критерієм представлені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів за когнітивно-асоціативним критерієм

Показники	Рівні					
	Низький		Середній		Високий	
	(%)		(%)		(%)	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Творча ерудиція	68,8	66,4	25,9	26,1	5,3	7,5
Художньо-образні знання	19,3	16,5	65,4	65,5	15,3	18,0
Мистецтвознавча термінологія	32,2	30,1	67,8	56,2	–	13,7
Здатність до художнього асоціювання за інтерактивним методом «асоціативний куш»	17,6	16,2	74,3	74,6	8,1	9,2
Здатність до художнього асоціювання у процесі сприймання творів мистецтва за методикою «Інтерв'ю»	16,8	15,6	83,2	72,8	–	11,6
Узагальнений показник	31,0	29,0	63,5	61,0	5,5	12,0

Аналіз результатів дослідження за когнітивно-асоціативним критерієм рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів за узагальнюючим показником засвідчив, що лише 6,0% ЕГ та 12,0% КГ респондентів мають високий рівень, 64,6% ЕГ та 61,0% КГ – середній рівень і 29,4% ЕГ та 29,0% респондентів мають низький рівень.

Аналогічні результати виявила діагностика здатності дітей до художнього асоціювання: переважна більшість з них здатні здійснювати елементарні художні аналогії між видами мистецтва тільки після попередньої роботи з вчителем.

Показниками рівня розвитку творчих здібностей дітей за творчо-діяльнісним критерієм були визначені художньо-творчі уміння, творча активність у різних

видах мистецтва, здатність до самовираження дитини у художньо-творчій діяльності та повсякденному житті, що характеризуються адекватним включенням дитини у різні види художньо-творчої діяльності; здатністю до творення нею художніх образів засобами різних видів мистецтва та можливістю «перекладу» художнього образу з одного образного ряду в інший; активним прагненням до вираження себе у різних видах художньо-творчої діяльності.

Оскільки розвиток творчих здібностей дитини спрямований на вміння створювати художні образи та використовувати художні образи у своєму (власному) творі, використовуючи різні художні засоби, то опираючись на показники творчо-діяльнісного критерію, нами були запропоновані завдання, що дали можливість оцінити різні вектори розвитку творчих умінь, зокрема вміння застосовувати художні засоби мистецтва (завдання «Визнач характер руху мелодії відповідно до характеру ліній», «Створи пейзаж»).

Для виконання завдання «Визнач характер руху мелодії відповідно до характеру ліній» дітям було запропоновано після прослуховування музичних творів без оголошення назви (Ж. Колодуб «Лялька співає», В. Подвала «Дятел») визначити, які із зображень (хвиляста лінія, лінія-зигзаг та крапки) відповідають характеру мелодій. Правильною відповіддю вважалось вміння дітьми самостійно визначити зображення, які відповідають характеру запропонованих мелодій. Такі відповіді визначалися як високий рівень творчих умінь молодших школярів, його показало 10,7 % опитуваних ЕГ та 14,7 % КГ.

Середній рівень визначався за умови правильного виконання завдання за допомогою вчителя (допоміжних запитань, обговорення). Таке виконання завдання показали 57,6 % опитаних ЕГ та 54,7 % КГ.

Низький рівень творчих умінь показали 31,7% дітей ЕГ та 30,6% КГ, які відмовилися виконувати завдання або припустили помилки у його виконанні.

Для виявлення здатності дітей до творчої діяльності було запропоновано завдання «Створи пейзаж» (метод здійснення аналогії у створенні художнього образу) відповідно до характеру прослуханого музичного твору (Е. Гріг «Весною»).

Високим рівнем виконання завдання визначалося створення образу весни (з дотриманням вимог у створенні пейзажу, використанні відповідної кольорової гами), що відповідав характеру і настроям музичного твору. Такий рівень показало 5,8% дітей ЕГ та 7,4 % КГ. Вони самостійно після прослуховування музичного твору почали малювати. Одні з них намалювали дерево з яскравими квітами і листочками (дерево розміщувалося по центру, співрозмірно до величини аркуша паперу), інші – яскраву зелену галявину з квітами, а на небі – сонечком (аркуш паперу переважно було заповнено). Дехто з учнів заповнили аркуш паперу блакитно-зеленими або жовто-зеленими кольорами, пояснивши, що весною «природа оживає, все зеленіє і радіє сонечку», «дерева і земля стають зеленими» тощо.

Використовуючи яскраві кольори (зелені, червоні, жовті, сині), діти у своїх малюнках втілили загальний радісний піднесений настрій, зуміли його передати через художні образи.

Середній рівень визначався за умови виконання завдання за допомогою вихователя (після попереднього обговорення). Після прослуховування музичного твору діти за допомогою запитань вчителя визначили, який настрій передано музикою, які картини весняної природи вони уявили, слухаючи музику: дощової, сонячної, квітучої, холодної тощо? І тільки після обговорення діти малювали образи весни. Таке виконання завдання показали 55,8% дітей ЕГ та 56,4 % КГ.

Низький рівень творчих умінь показали 38,4% дітей ЕГ та 33,4 %, які після обговорення з вчителем намалювали окремі об'єкти: квіти, дерево, кущ тощо, розмістивши їх довільно на аркуші, або відмовилися виконувати запропоноване завдання і малювали будь-яке зображення.

Результати виконання діагностичних завдань за творчо-діяльнісним критерієм, представлені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів за творчо-діяльнісним критерієм

Показники	Рівні					
	Низький		Середній		Високий	
	(%)		(%)		(%)	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Творча діяльність (вміння застосовувати художні засоби)	31,7	30,6	57,6	54,7	10,7	14,7
Творча активність (здітність до творчої діяльності)	38,4	36,2	55,8	56,4	5,8	7,4
Узагальнений показник	35,0	33,4	56,7	55,6	8,3	11,0

Аналіз результатів дослідження за творчо-діяльнісним критерієм рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів за узагальнюючим показником засвідчив, що лише 8,3% респондента ЕГ та 11,0 % КГ мають високий рівень, 56,7% ЕГ та 10,7 % КГ – середній рівень, низький рівень 35,0% респондентів ЕГ та 33,4% КГ.

Узагальнені результати дослідження рівнів розвитку творчих здібностей молодших школярів за результатами констатувального етапу експерименту представлені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів за результатами констатувального етапу експерименту

Критерії	Рівні					
	Низький		Середній		Високий	
	(%)		(%)		(%)	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Емоційно-аксіологічний	28,7	27,8	54,7	52,3	16,4	18,4
Когнітивно-асоціативний	31,0	29,0	63,5	61,0	5,5	12,0
Творчо-діяльнісний	35,0	33,4	56,7	55,6	8,3	11,0
Узагальнений показник	31,6	30,0	58,3	56,3	10,1	13,8

Аналіз отриманих даних проведеного емпіричного дослідження констатувального етапу визначення рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів за узагальненим показником дає можливість стверджувати, що лише 10,1% дітей ЕГ та 13,8% показали високий рівень розвитку творчих здібностей, 58,3% ЕГ та 56,3% КГ показали середній рівень і 31,6% ЕГ та 30,0% КГ показали низький рівень.

За результатами експериментальних даних на рисунку 2.2 представлена діаграма рівнів розвитку творчих здібностей молодших школярів.

Рис.2.2 – Діаграма рівнів розвитку творчих здібностей молодших школярів

Даний результат нашо вхує на певні висновки:

- дітям не вистачає елементарних знань природи мистецтва, більшість керується інтуїцією;
- через відсутність системи роботи по ознайомленню з творами мистецтва та розкриттю їхньої художньо-образного мовлення, дітям важко давати естетичну оцінку твора мистецтва;
- освітній процес в закладі загальної середньої освіти не достатньо спрямований на художньо-оцінний розвиток особистості дитини;
- досить низький рівень зацікавленості у спілкуванні з творами мистецтва.

Отже, розвиток творчих здібностей молодших школярів займає важливе місце у всій системі освітнього процесу початкової школи, адже це сприяє не лише розвитку художньо-естетичних якостей дитини, але й особистості в цілому: її сутнісних сил, духовних потреб, моральних ідеалів, особистих і суспільних уявлень світогляду. Вміле створення педагогічних умов та сприятливого освітнього середовища допомагає розвинути творчі здібності молодших школярів.

На узагальнюючому (підсумковому) етапі проведення емпіричного дослідження, після впровадження методичних рекомендацій щодо педагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів та відповідних педагогічних умов, молодші школярі показали результати, які можна представити у вигляді наступної таблиці.

Таблиця 2.5

Рівень розвитку творчих здібностей молодших школярів за емоційно-ціннісним критерієм на узагальнюючому етапі

Показники	Ріні					
	Низький		Середній		Високий	
	(%)		(%)		(%)	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Інтерес до різних видів мистецтва та їх взаємодії	3,5	7,1	68,0	66,6	28,5	26,4
Емоційно-аксіологічне ставлення до мистецтва	38,1	38,3	49,2	44,3	12,7	12,9
Передача музичного настрою в кольоровому образі	36,0	37,8	49,5	45,9	14,5	16,4
Узагальнений показник	25,9	27,7	55,6	52,2	18,6	18,6

За даними таблиці рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів за емоційно-ціннісним критерієм на узагальнюючому етапі можна стверджувати, що відсоток середнього та високого рівня розвитку творчих молодших школярів ЕГ зріс. 18,6% мододших школярів ЕГ та 18,6% КГ мають високий рівень, 55,6% ЕГ та 52,2% КГ – мають середній рівень і лише 25,9% ЕГ та 18,6% КГ мають низький рівень.

Результати виконання діагностичних завдань за когнітивно-асоціативним критерієм на узагальнюючому етапі представлені у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів за когнітивно-асоціативним критерієм на узагальнюючому етапі

Показники	Рівні					
	Низький		Середній		Високий	
	(%)		(%)		(%)	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Творча ерудиція	66,2	66,3	27,0	26,2	6,8	7,5
Художньо-образні знання	17,3	16,4	66,4	65,5	16,3	18,1
Мистецтвознавча термінологія	27,2	30,0	67,8	56,2	5,0	13,8
Здатність до художнього асоціювання за інтерактивним методом «асоціативний куш»	16,2	16,0	74,8	74,7	9,0	9,3
Здатність до художнього асоціювання у процесі сприймання творів мистецтва за методикою «Інтерв'ю»	11,9	15,6	83,8	72,7	4,3	11,7
Узагальнений показник	27,8	28,9	64,0	59,1	8,2	12,0

За даними таблиці рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів за когнітивно-асоціативним критерієм на узагальнюючому етапі можна стверджувати, що відсоток високого рівня розвитку творчих молодших школярів зріс, а низького рівня зменшився. 8,2% респондентів ЕГ мають високий рівень у КГ залишився такий же відсоток 12,0%, та 64,0% ЕГ і 59,1% КГ мають середній рівень і лише 27,8% ЕГ та 28,9% КГ мають низький рівень.

Результати виконання діагностичних завдань за творчо-діяльнісним критерієм, представлені у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів за творчо-діяльнісним критерієм на узагальнюючому етапі

Показники	Рівні					
	Низький		Середній		Високий	
	(%)		(%)		(%)	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Творча діяльність (вміння застосовувати художні засоби)	31,0	30,4	57,8	54,6	11,2	14,9
Творча активність (здітність до творчої діяльності)	37,4	36,2	56,4	56,3	6,2	7,6
Узагальнений показник	34,2	33,3	57,1	55,5	8,7	11,2

За даними таблиці рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів за творчо-діяльнісним критерієм на узагальнюючому етапі можна стверджувати, що відсоток середнього та високого рівня розвитку творчих молодших школярів трішки зріс. 8,7% молодших школярів ЕГ та 11,2% КГ мають високий рівень, 57,1% ЕГ та 55,5% КГ мають середній рівень і 34,2% ЕГ та 33,3% КГ мають низький рівень.

Узагальнені результати дослідження рівнів розвитку творчих здібностей молодших школярів за результатами узагальнюючого етапу експерименту представлені в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів за результатами узагальнюючого етапу експерименту

Критерії	Рівні					
	Низький		Середній		Високий	
	(%)		(%)		(%)	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Емоційно-аксіологічний	25,9	27,7	55,6	52,2	(%)	18,6
Когнітивно-асоціативний	27,8	28,9	64,0	59,1	18,6	12,0
Творчо-діяльнісний	34,2	33,3	57,1	55,5	8,2	11,2
Узагальнений показник	29,3	30,0	58,9	56,0	8,7	14,0

За даними таблиці рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів за результатами узагальнюючого етапу експерименту можна стверджувати, що відсоток середнього та високого рівня розвитку творчих молодших школярів трішки зріс. 11,8% мододших школярів ЕГ та 14,0% мають високий рівень, 58,9% ЕГ та 56,0% КГ мають середній рівень і низький рівень мають 29,3% респондентів ЕГ та 30,0% КГ.

За результатами експериментальних даних на рисунку 2.3 представлена порівняльна характеристика рівнів розвитку творчих здібностей молодших школярів за результатами констатувального та узагальнюючого етапів експерименту.

Рис.2.3 – Порівняльна характеристика рівнів розвитку творчих здібностей молодших школярів за результатами констатувального та узагальнюючого етапів експерименту

Результати порівняльної характеристики рівнів розвитку творчих здібностей молодших школярів за результатами констатувального та узагальнюючого етапів експерименту свідчать про їх підвищення. Отже, впровадження запропонованих методичних рекомендацій щодо педагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів та створення сприятливого освітнього середовища має

позитивний вплив на організацію педагогічної роботи та на розвиток творчих здібностей молодших школярів. Проведення педагогічної діагностики та аналіз її результатів, виявлення причин труднощів розвитку творчих здібностей у молодших школярів має стати визначальним фактором у подальшому впровадженні педагогічних умов у цьому напрямку.

Висновки до другого розділу

Таким чином, у другому розділі магістерської роботи було визначено методичний інструментарій вивчення рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів, які навчаються у другому та третьому класі Дніпровського ліцею № 144 імені Леві Іцхака Шнеерсона Дніпровської міської ради. Загальну вибірку досліджуваних склали 28 школярів віком від 7 до 8 років другого та третього класів. Кількість учнів в експериментальній групі – 14 (другий клас) та у контрольній групі – 14 учнів (третього класу).

Дослідно-експериментальна робота проводилась в три взаємопов'язаних етапи: теоретичний, констатувальний і та узагальнюючий:

- на першому теоретичному етапі здійснено теоретичний аналіз наукових літературних джерел у психолого-педагогічній галузі з проблеми дослідження а також визначено погляди дослідників щодо даного питання, підібрано методичний інструментарій вивчення рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів;

- на другому констатувальному етапі проведено емпіричне дослідження з вивчення рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів;

- на третьому узагальнюючому етапі нами продемонстровано необхідність впровадження методичних рекомендацій щодо педагогічних умов розвитку творчих здібностей в практику педагогічної діяльності закладів загальної середньої освіти.

Виокремлені критерії та показники розвитку творчих здібностей:

- емоційно-ціннісний критерій (інтерес до мистецтва, емоційно-ціннісне ставлення до мистецтва);

- когнітивно-асоціативний критерій (сформованість художньо-образних знань та уявлень, художньо-творча ерудиція, здатність до художнього асоціювання);

- творчо-діяльнісний критерій (художньо-творчі уміння, творча активність у різних видах образотворчого мистецтва).

Для дослідження рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів за емоційно-ціннісним критерієм, з метою визначення здатності дітей тонко відчувати й ідентифікувати емоційні стани, розрізняти нюанси у зоні настрою, що переживається ними у процесі сприймання творів мистецтва, дітям пропонувався розширений перелік емоцій та їхніх відтінків для ототожнення пережитих ними емоцій після сприймання творів мистецтва (М.Руденко «Над водою» – витинанка, Л.Сашко «Літо» – художня нитка).

З метою виявлення вміння виражати враження, емоції і почуття у процесі сприймання творів мистецтва, визначення, наскільки глибоко дитина переживає художні образи, яскраво й емоційно може передати їх відповідними художніми засобами, було запропоновано завдання: «Визнач свої емоції та почуття» (метод емоційної емпатії); «Відтінки емоцій» (методика «емоційне полотно» Л. Дрофмана, адаптована відповідно до вікової категорії респондентів; «Відобрази кольорами свої емоції, викликані музикою» (метод «колірного моделювання музики» Т. Баришевої).

Отже на констатувальному етапі за узагальнюючим показником емоційно-ціннісного критерію рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів встановлено, що лише 16,4% молодших школярів ЕГ та 18,4% дітей КГ мають високий рівень, 54,7% ЕГ та 52,3% дітей КГ – мають середній рівень, 28,7% ЕГ та 52,3% КГ мають низький рівень. Деякі діти взагалі відтворювали своє ставлення до різних видів мистецтва однослівно, типу «подобається/не подобається».

Для виявлення рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів за когнітивно-асоціативним критерієм пропонувались дітям ігри-завдання: «Знайди твори мистецтва» (психологічна методика «класифікація понять», адаптована відповідно до вікової категорії респондентів, сутність якої виявляється у виявленні

здатності дитини виділяти суттєві ознаки та рівень узагальнення); «Встанови відповідності»; «Розкажи про твір мистецтва» (метод «Інтерв'ю»).

Аналіз результатів дослідження за когнітивно-асоціативним критерієм рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів за узагальнюючим показником засвідчив, що лише 6,0% ЕГ та 12,0% КГ респондентів мають високий рівень, 64,6% ЕГ та 61,0% КГ – середній рівень і 29,4% ЕГ та 29,0% респондентів мають низький рівень.

Показниками розвитку творчих здібностей молодших школярів за творчо-діяльнісним критерієм були визначені художньо-творчі уміння, творча активність у різних видах мистецтва, здатність до самовираження дитини у художньо-творчій діяльності та повсякденному житті, що характеризуються адекватним включенням дитини у різні види художньо-творчої діяльності; здатністю до творення нею художніх образів засобами різних видів мистецтва та можливістю «перекладу» художнього образу з одного образного ряду в інший; активним прагненням до вираження себе у різних видах художньо-творчої діяльності, зокрема уміння застосовувати художні засоби мистецтва (завдання «Визнач характер руху мелодії відповідно до характеру ліній», «Створи пейзаж»).

Аналіз результатів дослідження за творчо-діяльнісним критерієм рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів за узагальнюючим показником засвідчив, що лише 8,3% респондента ЕГ та 11,0 % КГ мають високий рівень, 56,7% ЕГ та 10,7 % КГ – середній рівень, низький рівень 35,0% респондентів ЕГ та 33,4% КГ.

Аналіз отриманих даних проведеного емпіричного дослідження констатувального етапу визначення рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів за узагальненим показником дає можливість стверджувати, що лише 10,1% дітей ЕГ та 13,8% показали високий рівень розвитку творчих здібностей, 58,3% ЕГ та 56,3% КГ показали середній рівень і 31,6% ЕГ та 30,0% КГ показали низький рівень.

На узагальнюючому етапі проведення емпіричного дослідження, після впровадження методичних рекомендацій щодо педагогічних умов розвитку

творчих здібностей молодших школярів та створення відповідних педагогічних умов, результати узагальнюючого етапу експерименту показали, що відсоток середнього та високого рівня розвитку творчих молодших школярів трішки зріс. 11,8% молодших школярів ЕГ та 14,0% мають високий рівень, 58,9% ЕГ та 56,0% КГ мають середній рівень і низький рівень мають 29,3% респондентів ЕГ та 30,0% КГ.

Враховуючи результати дослідження представлені у другому розділі магістерської роботи за результатами констатувального та узагальнюючого етапів експерименту свідчать про підвищення рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів. Отже, впровадження запропонованих методичних рекомендацій щодо педагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів та створення сприятливого освітнього середовища має позитивний вплив на організацію педагогічної роботи та на розвиток творчих здібностей молодших школярів. Проведення педагогічної діагностики та аналіз її результатів, виявлення причин труднощів розвитку творчих здібностей у молодших школярів має стати визначальним фактором у подальшому впровадженні педагогічних умов у цьому напрямку.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

3.1. Педагогічні умови створення сприятливого освітнього середовища щодо розвитку творчих здібностей молодших школярів

Аналіз науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що педагогічні умови створення сприятливого освітнього середовища є важливим аспектом розвитку творчих здібностей молодших школярів.

Найперше це створення стимулюючого навколишнього середовища. Важливо створити середовище, яке спонукає дітей до творчого вираження своїх ідей. Додаткові приладдя, які сприяють творчості, такі як музичні інструменти, живописні матеріали, будуть заохочувати дітей розвивати свої творчі здібності.

Способи створення такого середовища:

1. Підтримка вільного вираження ідей: Дайте дітям можливість ділитися своїми думками та ідеями без страху перед критикою. Похваливши їх зусилля, ви заохочуєте розвиток їхньої творчості.

2. Забезпечення доступу до різноманітних матеріалів: Розмістіть у класі книги, малюнки, музичні інструменти та інші матеріали, які можуть стимулювати творчий розвиток дітей. Посприяйте їх використанню та дослідженню.

3. Організація творчих задач та проєктів: Надання завдань, які вимагають творчого мислення, дозволяють дітям розвивати свої здібності. Наприклад, можна запропонувати їм придумати свою історію, створити малюнок або скласти музичну композицію.

4. Сприяння співпраці та обміну ідеями: Організуйте групові проєкти, де діти можуть співпрацювати, обмінюватися своїми ідеями та навчатися одне від одного. Використовувати партнерську роботу для створення нових ідей та розв'язання проблем.

5. **Забезпечення повноцінної підтримки:** Показуйте інтерес та зацікавленість до продуктів творчості дітей. Спонукайте їх до подальшого розвитку своїх здібностей і надайте можливість публічно представити свої роботи.

Ці підходи сприятимуть створенню стимулюючого навколишнього середовища, яке сприятиме розвитку творчих здібностей молодших школярів.

Наступне це *відкрите спілкування та взаємодія*: Вчителі повинні створити атмосферу відкритості та довіри, де діти можуть спілкуватися, ділитися своїми думками та ідеями без страху перед критикою. Взаємодія з однолітками та вчителями надає дітям можливість вільно висловлювати свої думки та розвивати свою творчість.

Адже створення атмосфери відкритості та довіри для розвитку творчих здібностей молодших школярів є важливим завданням.

Це в першу чергу стимулювати позитивну самооцінку. Підтримувати дитину, запевняючи її, що у неї є унікальні таланти і здібності. Підкреслюйте, що немає помилкових відповідей або некоректного мислення.

Також *створюення безпечної і недискримінаційної атмосфери*. Забезпечення середовища, де кожна дитина відчуває себе прийнятою і поважною. Необхідно підкреслювати, що усі думки і ідеї важливі, та активно втілювати принципи рівності та різноманітності.

Надавати можливості для самовираження. Стимулювати дітей ділитися своїми думками, ідеями та фантазіями. Організовувати дискусії, групові проекти, театралізовані вистави або творчі задачі, які дозволять їм розвивати свої таланти.

Особистий підхід. Враховувати індивідуальні особливості та інтереси кожної дитини. Надавайте можливість вибору завдань або проектів, щоб діти почували себе активними учасниками власного навчання.

Підтримка та визнання. Приділяти увагу досягненням і зусиллям кожної дитини. Похвалюйте їх за зроблену роботу, підкреслюючи творчий підхід та оригінальність їхніх ідей.

Забезпечення джерел натхнення. Знайомити дітей із різноманітними видами мистецтва, науки, літератури та культури. Організувати екскурсії, відвідуйте музеї, запрошуйте гостей-художників або вчених для заохочення дітей до творчих висловлювань. Можна відвідувати музеї віртуально під час дистанційного навчання. Створення такої атмосфери сприяє розвитку творчих здібностей молодших школярів, допомагає їм відкривати та розкривати свій творчий потенціал.

Розмаїтість досліджень та проектів. Залучення дітей до різноманітних дослідницьких проектів та творчих завдань допомагає розвивати їхні творчі здібності. Наприклад, можна використати проектне навчання яке дозволяє учням досліджувати реальні проблеми та вирішувати їх за допомогою практичних проектів. Він сприяє творчості, надаючи студентам свободу придумувати унікальні рішення, співпрацюючи з однолітками. Також можна використати спільні мистецькі проекти. Де діти працюють разом над створенням твору мистецтва. Це розвиває командну роботу, спілкування та навички вирішення проблем, а також заохочує індивідуальну творчість.

Загальний підхід до навчання. Вчителі повинні застосовувати загальний підхід до навчання, що дозволяє дітям самостійно досліджувати та формулювати власні висновки. Заохочення критичного мислення, проблемного підходу та розвитку незалежності сприяють розвитку творчих здібностей. Одже загальний підхід до навчання щодо розвитку творчих здібностей молодших школярів включає такі основні аспекти:

1. Сприяння вільному творчому самовираженню. Для того щоб розвивати творчі здібності, діти повинні мати можливість виражати свої ідеї і думки без страху перед критикою або оцінкою. Вчителі повинні створювати безпечне середовище, в якому діти можуть вільно творити, експериментувати і досліджувати світ навколо.

2. Розвиток критичного мислення. Діти мають навчитися переосмислювати інформацію, задавати запитання, шукати альтернативні

рішення і приходити до висновків на основі логічного мислення. Розвиток критичного мислення сприяє стимулюванню творчого мислення та здатності креативно підходити до проблем.

3. Застосування проблемного навчання. При розвитку творчих здібностей важливо ставити перед дітьми реальні проблеми і завдання, які вимагають їх активної участі у пошуку рішень. Це допомагає розвивати їх креативні навички, сприяє самостійності і незалежності у вирішенні проблем.

4. Сприяння розвитку уяви і творчого потенціалу. Вчителі мають стимулювати уяву дітей через різноманітні методи, такі як малювання, моделювання, ігри ролей, позакласні проекти тощо. Це допомагає розвивати їх творчий потенціал і зберігати інтерес до навчання.

5. Сприяння співпраці і комунікації. Колективні проекти і спільна робота заохочують дітей до активної комунікації, спілкування і взаємодії. Вчасні зворотній зв'язок та обмін ідеями заохочують творчість та допомагають дітям вчитися один від одного.

6. Залучення до різноманітних видів мистецтва: Музика, живопис, література та інші види мистецтва є важливими компонентами розвитку творчих здібностей. Заохочувати дітей пробувати різні види мистецтва і виражати свої почуття і дум.

Врахування індивідуальних особливостей. Важливо враховувати індивідуальні особливості кожної дитини в процесі навчання. Індивідуалізований підхід, де вчителі працюють з дітьми один на один, може допомогти розкрити та розвинути творчі здібності кожної дитини. Під час роботи з розвитку творчих здібностей молодших школярів необхідно враховувати їх індивідуальні особливості, це:

1. Отримання інформації. Вчитися дізнаватися більше про кожного учня, його інтереси, сильні та слабкі сторони, стиль навчання та способи виявлення творчих здібностей.

2..Створення стимулюючого середовища. Забезпечувати підтримку та сприяти розвитку творчих здібностей учнів. Доступність ресурсів, розширені можливості для творчої самореалізації та співпраці з однолітками.

3. Розробка індивідуальної програми. При створенні навчальних програм враховувати творчі підходи та предметні інтереси учнів. Надавати можливості для дослідження теми, розвитку нових ідей та пошуку нетрадиційних рішень.

4. Сприяння самовираженню. Заохочувати учнів висловлювати свої ідеї, спонукати до самостійності в творчих проектах і завданнях. Забезпечувати можливості для виявлення унікальності кожної творчої особистості.

5. Розвиток критичного мислення. Вчити молодших школярів розуміти, аналізувати та оцінювати різні ідей та шляхи їх реалізації. Спонукати до завжди шукати нові способи підходу до задач та проблем.

6. Сприяння співпраці та обміну думками. Стимулювати учнів до комунікації та спілкування з однолітками та вчителями, обміну ідеями та дослідженнями. Підтримувати колективну творчу роботу та спільні проекти.

7. Використання новітніх технологій. Враховувати можливості використання сучасних програм, інтерактивних засобів та онлайн додатків для розвитку творчих здібностей учнів.

8. Обирати правильні методи викладання. Використовувати інтерактивні методи навчання, що сприяє творчому мисленню. Залучати дітей до активних дій, пояснення, дослідження та експериментів, щоб стимулювати їх творчість та розвивати їхні здібності.

Розуміння та врахування індивідуальних особливостей молодших школярів допоможуть ефективно розвивати їх творчі здібності та сприятимуть їхньому самовираженню та розкриттю свого повного потенціалу. Реалізація цих педагогічних умов сприятиме створенню сприятливого освітнього середовища для розвитку творчих здібностей молодших школярів.

3.2. Методичні рекомендації щодо педагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів

Відповідно до зазначених педагогічних умов основна увага вчителя має бути спрямована на те, щоб навчати дитину бачити, називати, розуміти світ мистецтва, предметів і явищ навколишнього середовища і передавати уявні образи у процесі творчої діяльності; розвивати сенсорну культуру дитини в процесі ознайомлення з творами мистецтва; розвивати художньо-естетичні почуття; сприяти розвитку психічних процесів: сприймання, пам'яті, мислення, мовлення, уяви тощо; виховувати моральні якості і вольові риси характеру; ознайомлювати дітей з художніми матеріалами та їхніми властивостями; забезпечувати оволодіння різними художніми техніками; вчити створювати художній образ засобами мистецтва, вчити розуміти художньо-образну мову мистецтва та втілювати художній задум в процесі творчої художньо-діяльності.

Як відомо, принцип індивідуалізації навчання визнаний одним із основних у педагогіці. Але його втілення у навчально-виховний процес не йде далі формального згадування вчителем факту наявності у дитини темпераменту, власних інтересів, здібностей. Однак якщо йдеться про розвиток творчої особистості, то слід зважити на складність її побудови, наявність системи загальних і специфічних якостей, які, до того ж, перебувають у постійному розвитку. Головним у визначенні потенційних можливостей молодшого школяра є наявність певних знань, умінь і навичок у поєднанні з її інтересами, тобто виявлення того, що знає, що вміє і чим хоче займатися дитина.

Одним з найважливіших факторів творчого розвитку молодшого школяра є створення педагогічних умов, що сприяють розвитку їх творчих здібностей. На основі аналізу результатів дослідження ми виділили декілька основних умов успішного розвитку творчих здібностей молодших школярів.

Першим кроком до успішного розвитку творчих здібностей є ранній фізичний розвиток дитини – відвідування спортивних секцій. Завчасне читання, рахунок, раннє знайомство з різними інструментами та матеріалами.

Другою важливою умовою розвитку творчих здібностей молодших школярів, є створення середовища, що випереджає розвиток дітей. Необхідно, наскільки це можливо заздалегідь оточити такий середовищем і такою системою відносин, які стимулювали б його найрізноманітнішу творчу діяльність і поволі розвивали б в ньому саме те, що у відповідний момент здатне найбільш ефективно розвиватися. Наприклад, ще задовго до вивчення історії молодшому школяру можна купити історичні атласи, календарі з гетьманами, і під час ігор розповідати дитині про історичні події. Це сприяє ранньому оволодінню історією.

Третя умова успішного розвитку творчих здібностей полягає в наданні учню свободи у виборі діяльності, у чергуванні справ, в тривалості занять якою-небудь справою, у виборі способів і т.д. Тоді бажання школяра, її інтерес, емоційний підйом послужать надійною, гарантією того, що вже більше напруження розуму не призведе до перевтоми, і піде на користь.

Але надання дитині такої свободи не виключає, а, навпаки, передбачає ненав'язливу, розумну, доброзичливу допомогу дорослих – це і є четверта умова успішного розвитку творчих здібностей. Найголовніше тут - не перетворювати свободу у вседозволеність, а допомогу й підказку.

Давно відомо, що для творчості необхідно комфортне психологічна обстановка і наявність вільного часу, тому шосте умова успішного розвитку творчих здібностей – тепла дружня атмосфера в сім'ї і в класі. Дорослі повинні створити безпечну психологічну базу для повернення дитини з творчого пошуку і власних відкриттів. Важливо постійно стимулювати дитину до творчості проявляти співчуття до його невдач, терпляче ставитися навіть до дивних ідей невластивим в реальному житті. Потрібно вилучити з ужитку зауваження та засудження.

Успішне здійснення тієї чи іншої діяльності навіть при наявності здібностей залежить від певного поєднання якостей особистості. Одні тільки здібності, що не поєднуються з відповідною спрямованістю особистості, її емоційно-вольовими властивостями, не можуть привести до високих досягнень. Перш за все здібності тісно пов'язані з активним позитивним ставленням до відповідної діяльності, інтересом до неї, схильністю займатися нею, переходить на високому рівні розвитку в пристрасну захопленість, в життєву потребу в цьому виді діяльності. Інтереси проявляються в прагненні до пізнання об'єкта, ґрунтовному вивченню його у всіх деталях. Схильність-прагнення виконувати відповідну діяльність. Інтереси і схильності особистості не завжди збігаються. Можна цікавитися музикою і не мати схильності до занять нею. Можна цікавитися спортом і залишатися тільки «вболівальником» і знавцем спорту, не роблячи навіть ранкової зарядки. Але у здатних до певної діяльності дітей і дорослих інтереси і схильності, як правило, поєднуються.

Інтереси і схильності до певної діяльності розвиваються звичайно в єдності з розвитком здібностей до неї. Наприклад, інтерес і схильність учня до математики змушують його посилено займатися цим предметом, що в свою чергу розвиває математичні здібності. Розвиваються математичні здібності забезпечують певні досягнення, успіхи в галузі математики, які викликають в учня радісне відчуття задоволення. Це почуття викликає ще більш глибокий інтерес до предмета, схильність ще більше займатися ним.

Для успіху у діяльності, крім наявності здібностей, інтересів і схильностей, необхідний ряд рис характеру, перш за все працьовитість, організованість, зосередженість, цілеспрямованість, наполегливість. Без наявності цих якостей навіть видатні здібності не приведуть до надійних, значним досягненням.

Щодо методів організації творчої діяльності здійснюється в залежності від цілей, рівня складності змісту, рівня розвитку креативних здібностей учнів, конкретних умов, що склалися при виконанні творчого завдання (обізнаності учнів у поставленій проблемі, ступеня прояву інтересу, особистого досвіду).

Це вимагає від вчителя гнучкого підходу, вміння скомбінувати свій власний метод, тоді як жоден з відомих ізольованих методів не дозволяє ефективно досягти мети. Такий метод називається ситуаційним або творчим [28, с. 61].

Система творчих завдань передбачає також застосування учнями активних методів для організації самостійної творчої діяльності.

У тактиці творчого стилю викладання проглядаються такі лінії поведінки вчителя:

1. Вміння поставити навчально-пізнавальні проблеми;
2. Стимулювання до пошуку нових знань і нестандартних способів вирішення завдань і проблем;
3. Підтримка учня на шляху до самостійних висновків і узагальнень.

Все це передбачає вміння створювати атмосферу творчості на заняттях.

Атмосфера творчості створюється шляхом:

1. Виконання закону гуманності: сприймати не тільки себе, але і іншу людину як особистість.

При першій зустрічі з першокласниками необхідно організувати бесіду про норми спілкування, в ході якої учні повинні прийти до висновку, що свою поведінку необхідно контролювати.

Продовжити цю роботу в другому і третьому класі можна за допомогою рішення творчих завдань на розуміння один одного «з півслова», розробки правил невербального спілкування та складання пам'ятки «Норми спілкування». А в четвертому класі в розділі «Якості творчої особистості» запропонувати завдання, що містять протиріччя у вчинках людини і проаналізувати їх вплив на взаємини між людьми.

2. Виконання закону саморозвитку: прагнути до постійного.

При виконанні серії завдань на пізнання об'єктів за допомогою аналізаторів показати недосконалість органів почуттів людини, його уяви, мислення та

здатності до творчості. Досвідченим шляхом учні повинні прийти до висновку, що для здійснення творчої діяльності необхідно самовдосконалюватися.

3. Створення ситуації успіху. Доцільним є використання тренінгових занять в роботі з молодшими школярами для розвитку їх творчих здібностей. Саме тренінгові заняття забезпечують ефективне використання різних педагогічних методів за рахунок створення позитивної емоційної атмосфери та спрямовуються на сформування навичок і життєвих компетенцій. Тренінги формують вміння продуктивної взаємодії, актуалізують процес психологічної позитивної самоперебудови. Ефективна робота в тандемі вчителя і шкільного психолога, а також залучення до виховного процесу батьків учнів сприятиме розвитку творчих здібностей, вихованню потенціалу, розвитку креативності та прогресу з боку мовлення [28, с. 29].

Розвиток творчих здібностей дитини тісно пов'язаний із загальним її розвитком. Навчати творчості дитину так, як навчають стандартних дій та операцій, неможливо, але треба в кожній людині цілеспрямовано формувати і розвивати творчі здібності.

Багато психолого-педагогічної літератури підкреслюють роль активної діяльності у розвитку здібностей. Результати ряду досліджень свідчать, що розвиток здібностей залежить не лише від відповідної діяльності, природних особливостей дитини, а й вміло створеної атмосфери навчальної творчості.

У дитячому віці людина більш здібна до творчості, ніж у зрілому. На дитину не впливають стереотипи. Вона вільна у своїх творчих виявах, творить тому, що їй подобається сам процес творчості. Ця діяльність приносить дітям радість відкриття. Іншими словами, для дітей, на відміну від дорослих, творчість є життям.

Отже, молодші школярі, які мають схильність до творчості, мають хороший інтелектуальний розвиток, старанні у навчанні. Під час дослідження було виявлено, що більшість молодших школярів відноситься до середнього і низького рівня розвитку творчих здібностей. Однак, при правильній роботі вчителя і

виросання різноманітних методик та систематичній роботі з дитиною, можна розвинути її творчі здібності та підвищити рівень розвитку.

Розвиток обдарованих, здібних дітей потребує конкретної розробки практичних заходів. Педагог має визначити мету, створити план, програму і режим роботи здібної дитини, забезпечити циклічність, тривалість навчання згідно з віковими та індивідуальними особливостями дитини.

Відповідно до поставлених завдань можна зробити такі висновки:

- Теоретично обґрунтовано зміст поняття «творчість» та «творчі здібності» шляхом аналізу теоретично-довідкової літератури й дано визначення цього поняття з урахування різнопланових аспектів та поглядів педагогів, психологів, соціологів. Творчі здібності – це індивідуально-психологічні особливості людини, що дають змогу за сприятливих умов успішно розкривати творчий потенціал, розвивати його, знаходити розв'язання нестандартних ситуацій та прагнути до відкриття нового.

- Ми проаналізували особливості розвитку молодших школярів, звертаючи основну увагу на проблему розвитку творчих здібностей у навчально-виховному процесі. Творчість для молодшого школяра, у навчальному процесі передбачає наявність у нього здібностей, мотивів, знань і умінь, завдяки яким створюється продукт, що відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю. Вивчення цих властивостей особистості виявило важливу роль уяви, інтуїції, неусвідомлюваних компонентів розумової активності, а також потреби особистості в самоактуалізації, в розкритті і розширенні своїх творчих можливостей.

- Успішний розвиток творчих здібностей можливий лише за створення педагогічних умов, сприяючих їх розвиток. Такими умовами є:

1. Ранній фізичний та інтелектуальний розвиток дітей.
2. Створення ситуацій випереджуючого розвитку дитини.
3. Самостійне рішення дитиною завдань, які потребують максимальної напруги сил, коли дитина дістається «стелі» своїх можливостей.

4. Надання дитині свободи у виборі діяльності, чергуванні справ, тривалості занять однією справою і т.д.

5. Розумна, доброзичлива допомога (а не підказка) дорослих.

6. Комфортна психологічна обстановка, заохочення дорослими прагнення дитини до творчості.

Кожна дитина має певні здібності, тому завдання педагогів і батьків – визначити, відшукати і допомогти їх розвинути. Успішне вирішення завдань навчання і виховання молодших школярів перебуває у прямій залежності від характеру взаємодії між учителем і учнем. Переорієнтація навчально-виховного процесу на формування творчої особистості реалізується за умов діалогізації, співробітництва, що мають особистісну спрямованість і стимулюють до творчого розвитку і самовдосконалення особистості. Особистість педагога й особистість вихованця навчального закладу виступають як рівноправні співучасники педагогічного процесу з однаковою відповідальністю за кінцевий результат їхньої співпраці та співтворчості. З огляду на це, особливо актуальним стає теоретичне опанування та практичне впровадження освітніх технологій для розвитку творчих здібностей молодших школярів, до яких, насамперед, слід віднести:

- технологію розвиваючого навчання;
- технологію формування творчої особистості;
- проектно-моделюючі та нові інформаційні технології;
- технологію колективної творчої діяльності;
- технологію «створення ситуації успіху»;
- інтеграцію різних видів мистецтва та інші.

Здібності є цілісним явищем і базуються на структурному підході, в результаті чого відбувається взаємодія між елементами цілого. У свою чергу творчі здібності розглядаються науковцями як здатність до творчості через художні образи (О.Мелік-Пашаєв, О.Савенков) та є сукупністю множини певних

психічних якостей, які забезпечують у функціональному синтезі максимальну самореалізацію дитини у процесі художньо-творчої діяльності.

У наукових працях наголошується на тісному взаємозв'язку між творчими здібностями і потребами, емоціями, нахилами, інтересами (В. Андрєєв, Г. Балл, Н. Лейтес, О. Лук, В. Моляко). Так, психолог Н. Лейтес зауважує, що заглибленість у певну діяльність сприяє розвитку відповідних здібностей. Разом з тим більшою мірою захоплює, дає більше задоволення та діяльність, яка відбувається успішніше, тобто до якої дитина більш здібна. Тому розвиток творчих здібностей передбачає цілеспрямоване формування мотивів діяльності дитини. Тому розвиток творчих здібностей передбачає синтез мотиваційного та інструментального компонентів.

Опираючись на дослідження українських учених В. Андрєєвого, Н. Бібик, О. Савченко, О. Яковлевої, З. Юрченко та ін., ми виокремлюємо зовнішні та внутрішні мотиви у структурі мотиваційного компоненту творчих здібностей дітей. Зовнішні мотиви з діяльністю не пов'язані, але впливають на її успішність; внутрішні мотиви пов'язані із художньо-творчою діяльністю та її результатами. Інструментальну складову творчих здібностей дітей обумовлює єдність емоційно-ціннісної, креативної та спеціальної складових. Таким чином, під творчими здібностями ми розуміємо особистісно-інтегративне утворення, що виражає здатність до пізнання, потребу до художньо-продуктивної реалізації, здатність розуміти та оцінювати художні образи через самовираження у мистецькій діяльності [75].

Схильність дитини до творчості складається з таких якостей, як розмаїття інтересів, незалежність і гнучкість розуму, допитливість, наполегливість. Вирішальним у розвитку здібностей молодших школярів є процес художнього сприймання предметів оточуючої дійсності, які мають естетичну цінність.

Для розвитку творчих здібностей молодших школярів необхідно звертати велику увагу на утворення глибоких і міцних систем знань, умінь і навичок, на стимуляцію самостійної діяльності дітей, на формування стійких творчих

інтересів. Під час навчання та виховання дитина підіймається на новий ступінь розвитку своєї особистості, розвивається її мислення, творчі здібності, самостійність. Дитина вчиться керувати своєю увагою, розвивається її пам'ять, уява, воля. На цьому психічному тлі відбувається розвиток творчої активності дітей, що сприяє зростанню їхніх творчих здібностей. Як уже раніше зазначалося, творчі здібності розвиваються й реалізуються в процесі творчої діяльності.

В останні роки в системі початкової освіти відбуваються кардинальні зміни. На перший план висувається ідея саморозвитку особистості, її готовності до самостійної діяльності. Мистецтво відіграє величезну роль у формуванні особистості, у вдосконаленні почуттів, у сприйнятті явищ життя і природи. Спілкування з творами мистецтва, що відображають дійсність і сферу людських почуттів, сприяє формуванню естетичного свідомості. Формування творчої особистості – одна з найважливіших завдань педагогічної теорії і практики.

Найбільш ефективним засобом для розвитку творчого мислення та уяви дітей є художньо-творча діяльність. Діти дуже люблять малювати, і їхні перші творчі пошуки проявляються вже в молодшому шкільному віці. І ось тут постає завдання перед вчителями: як розвинути, зацікавити школяра, навчити його через різні види зображувальної діяльності відтворювати навколишній світ.

Нетрадиційні техніки – це поштовх до розвитку уяви, творчості, прояву самостійності, ініціативи, вираження індивідуальності. Застосовуючи й комбінуючи різні способи зображення в одному малюнку, діти вчать думати, самостійно вирішувати, яку техніку використовувати, щоб той чи той образ вийшов виразним. Малювання з використанням нетрадиційних технік зображення не стомлює дітей, у них зберігається висока активність, працездатність протягом усього часу, відведеного на виконання завдання.

Можна сказати, що нетрадиційні техніки дозволяють, відійшовши від предметного зображення, висловити в малюнку почуття й емоції, дають дитині свободу і вселяють упевненість у своїх силах. Володіючи різними техніками й способами зображення предметів або навколишнього світу, дитина отримує

можливість вибору [66]. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває виховання у молодших школярів художнього смаку, формування в них творчих умінь, усвідомлення ними почуття прекрасного. Отже, нетрадиційна техніка не дозволяє копіювати зразок, що дає ще більший поштовх до розвитку уяви, творчості, самостійності, ініціативи, прояву індивідуальності.

Дитина отримує можливість відобразити свої враження від навколишнього світу, передати образи уяви, утіливши їх за допомогою різноманітних матеріалів у реальні форми. А головне те, що нетрадиційне малювання відіграє важливу роль у загальному психічному розвитку дитини. Адже самооцінним є не кінцевий продукт – малюнок, а розвиток особистості: формування впевненості в собі, у своїх здібностях, самоідентифікація у творчій роботі, цілеспрямованість діяльності.

З метою підвищення ефективності педагогічної роботи важливо враховувати своєрідність образотворчої діяльності молодших школярів. При цьому особливої уваги на уроках тематичного малювання заслуговують наступні моменти:

- щоб запобігти примітивізму, необхідно виконувати вправи, які сприяють збагаченню простіших схематичних зображень окремими деталями, порівнянню предмета з його зображенням;
- для подолання стереотипності, так і статичності зображень важливо навчити учнів з особливими освітніми потребами зображувати фігури в русі, предмети в різних положеннях;
- щоб запобігти механічному і графічному перерахуванню предметів, важливе своєчасне навчання навичок елементарної композиції. Необхідно приділяти увагу взаємозв'язку предметів і навчити школярів усвідомлено організовувати зображення на площині аркуша.

Велика увага повинна приділятися питанням кольору (розрізнення кольорів, змішування фарб, адекватність передачі кольорів предметів) і

формуванню графічної діяльності з врахуванням особливостей моторної сфери учнів.

Для сприяння розвитку фантазії та уяви, що є складовими творчого потенціалу, та врахування художніх інтересів особистості вчитель може застосовувати ситуації вибору учнями різнорівневих за складністю завдань, тем, технік і матеріалів для виконання художніх робіт і сприйняття мистецьких творів, активізувати різноманітними методами та прийомами пошук у вирішенні завдань.

Навчальні завдання — спрямовані на активізацію уяви та фантазії. Передбачають формування практичної діяльності, вміння аналізувати та інтерпретувати мистецькі твори та учнівські малюнки, навчатися споглядати їх різними способами: статичний — сприймати їх через внутрішній світ, пропускати через свої відчуття на рівні порівняння чи поєднання емоційного стану та виразити їх; динамічний — сприймати через зовнішні відображення мистецьких творів, тобто «оживлювати» образи картини чи скульптури рухами, театральною діяльністю, обрядовими діями. Спробувати уявити собі, яким чином зображені образи набули тієї чи іншої пози. Пластичними або гострими рухами передати стан природи, що відтворив художник у своєму мистецькому творі. Створювати творчі композиції за мотивами мистецьких творів, видів і жанрів мистецтва, малювати варіації на теми та імпровізувати за творами митців. Застосування таких нестандартних завдань є одним із засобів стимулювання інтересу до мистецтва.

Розвивальні завдання — спрямовані на використання нетрадиційних методів запропонованого матеріалу як один із засобів впливу на творчий потенціал школяра. Сюди відносяться використання набутих учнями знань з інших навчальних дисциплін; долучення різноманітних терапій — арт, арома, музичні, аутотренінги, релаксація, медитація. Застосування поширених художніх технік (петриківський розпис, витинанки, проекти вітражу, проекти різьблення по дереву, проекти килимів та гобеленів, проекти для вишивання тощо) та

матеріалів (малювання гуашевими фарбами, кольоровий папір, гелевими ручками тощо), застосування імпровізації в поєднанні різноманітних технік. Одним із важливих засобів надання знань з основ геометрії молодшим школярам є орігамі. Орігамі ідеальна дидактична гра, що розвиває фантазію і винахідливість, логіку і просторове мислення, уяву і інтелект (засвоювати складні математичні поняття, розв'язувати задачі з геометрії).

За допомогою орігамі можна відпрацьовувати різні моделі поведінки. Наприклад виконання японських паперових куль – кусудам – вимагає участі декількох людей, колективу. Кожен із учасників складання повинен виконати один або декілька елементів майбутньої кулі. При цьому його вироби повинні бути абсолютно такими, як у інших членів групи. Якщо один із учасників не зміг домовитись з іншими, куля не може бути виконаною. Таким чином, складання красивої паперової кулі стає звичайним психологічним завданням, для вирішення якого необхідно обрати лідера, розділити ролі, домовитись про умови участі в роботі.

Навіть найзамкнутіші учні беруть активну участь в роботі групи над виконанням орігамних фігурок. Любов дітей до складання фігурок різних тварин можна використовувати для боротьби з різними фобіями. Крім вирішення питань комунікабельності, боротьби з фобіями, така діяльність сприяє розвитку естетичного почуття.

Виховні завдання — містять у собі незвичайні форми проведення уроку як засіб формування здатності проявляти творчу діяльність. Теми виховних завдань спрямовані на розвиток не тільки нових образів та ідей, а включають у себе загальнолюдські цінності. До них відносяться створення проектів (колективні форми роботи) з оформлення інтер'єру у своєму закладі, виготовлення подарунків, сувенірів як подарунок батькам, ветеранам.

Проведення занять зі своїх надбань у мистецтві. Розглянемо тему «Створення проекту. Оформлення виставки учнівських малюнків» (робота у групах). Це завдання несе в собі дух змагання. Учням дуже подобається

перемагати, коли їм довіряють, дають можливість самостійно вирішити якесь питання, поставлене перед ними завдання. Самостійне вирішення завдання учнем спрацьовує на активне створення чогось нового, тобто він робить для себе відкриття. Це дає йому впевненість у своїх можливостях. Вчитель допомагає учням з особливими освітніми потребами у визначенні критеріїв, які дадуть змогу вибрати кращий проект, заохочувальні номінації для інших проектів; демонструє послідовність виконання проекту, ескізи готових проектів, зразки шрифтів і шрифтових композицій; роздає проспекти із планом проектування.

Розвиток творчих здібностей молодших школярів на уроках дисциплін образотворчого мистецтва — це засвоєння нею необхідних художніх навичок і прийомів, розвиток фантазії та уяви, тобто усвідомлення сутності явищ і предметів реальної дійсності з точки зору їх відповідності або невідповідності особистості моральним та естетичним вимогам, що вироблені людською культурою. Інтерактивні форми сприяють такому розвитку школярів і тим самим забезпечують самостійний пошук різноманітних зв'язків, художніх співставлень, аналогій, паралелей між видами мистецтв і дійсністю, наслідком яких має стати формування в особистості здатності цілісно бачити та сприймати світ, що зумовлює високий потенціал творчості, виховуватиме потребу в художньо-творчій самореалізації, сприятиме духовному самовдосконаленню.

Уроки образотворчого мистецтва на теми вимагає від педагога високої підготовки. Але в той час для учнів це найцікавіший урок із зображувального мистецтва. Цей розділ передбачає малювання по пам'яті, за спостереженням, за уявою. Усі ці види діяльності можуть бути з'єднані в одній роботі.

Великого значення набуває індивідуальна робота з учнями під час уроку образотворчого мистецтва. Деякі молодші школярі зазнають труднощів у зображенні якого-небудь предмета, потрібного в їх сюжетному малюнку. У цьому випадку вчитель може показати, як малювати весь предмет або якусь його частину. Іноді варто запропонувати учню зробити зображення нарядним, вводячи

в малюнок якийсь орнамент, прикрасити можна не тільки зображення, але й фон, що зробить малюнок більш завершеним.

Важливою опорою на уроках є спостереження реальних предметів і явищ. Пропонуючи учням зобразити місцевий пейзаж, необхідно під час прогулянок, екскурсій по місту роздивитись з ними оточуючі будинки, допомогти кожному вибрати будинок, який він буде малювати, добре роздивитися його і запам'ятати, чим він відрізняється від інших: якщо є архітектурні прикраси, вітрини магазинів, арки і т.д.

Існують основні методи, якими педагог користується для розвитку естетичного сприймання і творчості. До них належать: спостереження явищ та об'єктів природи, які описані в поетичному витворі; бесіда про поетичні образи; розглядання відповідних ілюстрацій та картин про природу; показ декількох прийомів зображення; аналіз малюнків які виявляють ступінь творчості учня при передачі поетичного образу.

Бажано використовувати в педагогічній роботі сукупність методів і прийомів роботи, які спрямовані на поглиблення сприйняття учнями з особливими освітніми потребами пейзажної поезії в наступній послідовності:

- спостереження з читанням твору, розглядання ілюстрацій, образотворчої діяльності;
- читання твору, розглядання 1 – 2 картин, бесіда, образотворча діяльність;
- читання твору, бесіда, образотворча діяльність.

Систематичність і послідовність педагогічної роботи, пов'язаної з розвитком естетичного сприйняття і творчості, сприяє тому, що учні з особливими освітніми потребами успішно виконують поставлені перед ними програмні завдання.

Переважає більшість молодших школярів люблять малювати. Учні охоче відгукуються на пропозицію намалювати що-небудь і з задоволенням беруться за роботу. Для молодших школярів малювання представляє своєрідну гру. Цей вид діяльності їх захоплює і радує. Така зацікавленість спостерігається як на уроках

образотворчого мистецтва, так і під час позакласної роботи з образотворчої діяльності.

Дані методики зображення дають позитивні результати – оживляють малюнки дітей і значно розширює можливості в образотворчій діяльності.

Під час проведення занять ефективні наступні положення:

- ціленаправленість диференційованого навчання в залежності від рівня розвитку композиції і своєрідності побудови дитячого малюнка, від розвитку графічної діяльності учнів з особливими освітніми потребами;
- поетапне підвищення складності роботи при зображенні одних і тих же об'єктів;
- використання різних матеріалів, форм графічної діяльності в орієнтуванні зображень по розміщенню і кольору, дій учнів та опора на досвід.

Вивчення образотворчого мистецтва школярами має бути вмотивоване. Підтримувати мотивацію молодших школярів можна лише створенням відповідної атмосфери навчання, для цього необхідно враховувати їх вікові та психолого-педагогічні особливості, використовувати завдання, які спонукають активно застосовувати здобуті знання та сформовані вміння і навички, що є необхідними умовами ефективного навчання.

Зокрема, для досягнення поставленої мети та завдань навчання здійснюється відповідний відбір його змісту, а також визначаються методи, форми, способи і засоби оволодіння цим змістом [53].

Кожен вид образотворчого мистецтва має виразні засоби, вони найбільш різносторонні і тематично відображають навколишню дійсність, тим самим розширюється кордони їх пізнання. Леонардо да Вінчі називав мистецтво «поезією, яку бачать» [2].

На перший погляд здається, що образотворче мистецтво за своєю культурологічною насиченістю не може жодною мірою суперничати із такими предметами, як мова й література, музика і співи. Насправді ж воно має величезні потенційні можливості культурного і мистецького розвитку учнів з особливими

освітніми потребами, хоч на практиці ці можливості реалізуються далеко не повністю [41].

Успішна соціальна адаптація – це бажаний кінцевий результат, шляхом до якого є розкриття і послідовний розвиток потенційних можливостей учнів з особливими освітніми потребами, в тому числі їх творчих здібностей.

Дослідження підтверджує багатоаспектність означеної проблеми і передбачає подальший науково-педагогічний пошук, пов'язаний із взаємодією закладу загальної середньої освіти та сім'ї у розвитку творчих здібностей дітей з мовленнєвими порушеннями засобами комплексного використання різних видів мистецтва.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі кваліфікаційної роботи нами, після проведеного емпіричного дослідження та вивчення його результатів, було запропоновано педагогічні умови створення сприятливого освітнього середовища щодо розвитку творчих здібностей молодших школярів та методичні рекомендації щодо педагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів, які мають проводитися у педагогічно організованому мотиваційно-розвивальному навчальному середовищі.

Аналіз науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що педагогічні умови створення сприятливого освітнього середовища є важливим аспектом розвитку творчих здібностей молодших школярів, а саме: підтримка вільного вираження ідей; забезпечення доступу до різноманітних матеріалів; організація творчих задач та проектів: надання завдань, які вимагають творчого мислення, дозволяють дітям розвивати свої здібності; сприяння співпраці та обміну ідеями; забезпечення повноцінної підтримки. Адже ці підходи сприятимуть створенню стимулюючого навколишнього середовища, яке сприятиме розвитку творчих здібностей молодших школярів.

Дані констатувального експерименту дозволили зробити висновок, що існує реальна перспектива для підвищення рівнів розвитку творчих здібностей

дітей засобами мистецтва. Розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами мистецтва є найбільш ефективним при дотриманні наступних педагогічних умов:

- спрямування освітнього процесу на опанування дітьми художньо-естетичних цінностей мистецтва,
- актуалізація виховного потенціалу творів мистецтва у процесі художньо-творчої діяльності дитини,
- залучення дітей до різних видів художньо-творчої діяльності,
- забезпечення цілеспрямованого та систематичного впливу творів мистецтва на формування інтелектуального, емоційно-аксіологічного компонентів свідомості дитини.

Розуміння та врахування індивідуальних особливостей молодших школярів допоможуть ефективно розвивати їх творчі здібності та сприятимуть їхньому самовираженню та розкриттю свого повного потенціалу. Реалізація цих педагогічних умов сприятиме створенню сприятливого освітнього середовища для розвитку творчих здібностей молодших школярів.

ВИСНОВКИ

В магістерській роботі здійснено теоретичне обґрунтування й емпіричне вивчення актуальної проблеми педагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів. Результати проведеного дослідження, реалізація поставлених завдань, стали підставою для формулювання наступних висновків:

1. Теоретичний аналіз сучасних підходів до проблеми розвитку творчих здібностей молодших школярів показав, що заняття з образотворчого мистецтва сприяють розвитку творчих здібностей молодших школярів оскільки вносять у мислення дітей варіативність, індивідуальність, допитливість, оригінальність, креативність.

2. Проаналізовано важливо значимі моменти особливостей розвитку творчих здібностей молодших школярів, які можуть бути реалізовані на заняттях з образотворчого мистецтва:

- предметно-навчальна діяльність – формує пізнавальні процеси дитини, цілі та мотиви її поведінки, дозволяє засвоювати знання про предмети;
- емоційно-предметне спілкування – збагачує новими враженнями, формує уявлення про оточуюче середовище;
- гра – засвоєння властивостей та ознак предметів, змінення дій, засобів створення чогось нового, що не існує у реальності, зв'язків між процесами та явищами, набуття соціальних навичок тощо;
- художньо-продуктивна діяльність – розвиток образного конструкторського мислення, уяви, творчих здібностей. Сформували модель розвитку творчих здібностей молодших школярів, яка дозволила розглядати їх як комплексну категорію – інтегративну якість особистості, яку потрібно всебічно розвивати ще у молодшому шкільному віці.

3. Результати проведеного емпіричного дослідження визначення рівня розвитку творчих здібностей молодших школярів за узагальненим показником констатувального етапу показали, що 10,1% дітей ЕГ та 13,8% показали високий рівень розвитку творчих здібностей, 58,3% ЕГ та 56,3% КГ показали середній рівень і 31,6% ЕГ та 30,0% КГ показали низький рівень.

На узагальнюючому (підсумковому) етапі проведення емпіричного дослідження, після впровадження методичних рекомендацій щодо педагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів та відповідних педагогічних умов, результати узагальнюючого етапу експерименту показали, що відсоток середнього та високого рівня розвитку творчих молодших школярів трішки зріс. 11,8% молодших школярів ЕГ та 14,0% мають високий рівень, 58,9% ЕГ та 56,0% КГ мають середній рівень і низький рівень мають 29,3% респондентів ЕГ та 30,0% КГ.

4. Грунтуючись на результатах теоретичного та емпіричного аналізу проблеми висвітлено педагогічні умови створення сприятливого освітнього середовища щодо розвитку творчих здібностей молодших школярів та розроблено методичні рекомендації щодо педагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів, які мають враховуватись у педагогічно організованому мотиваційно-розвивальному навчальному середовищі.

Отже, педагогічні умови створення сприятливого освітнього середовища є важливим аспектом розвитку творчих здібностей молодших школярів, а саме: підтримка вільного вираження ідей; забезпечення доступу до різноманітних матеріалів; організація творчих задач та проектів: надання завдань, які вимагають творчого мислення, дозволяють дітям розвивати свої здібності; сприяння співпраці та обміну ідеями; забезпечення повноцінної підтримки.

Встановлено, що існує реальна перспектива для підвищення рівнів розвитку творчих здібностей молодших школярів засобами мистецтва. Розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами мистецтва є найбільш ефективним при дотриманні наступних педагогічних умов:

- спрямування освітнього процесу на опанування дітьми художньо-естетичних цінностей мистецтва,
- актуалізація виховного потенціалу творів мистецтва у процесі художньо-творчої діяльності дитини,
- залучення дітей до різних видів художньо-творчої діяльності,

- забезпечення цілеспрямованого та систематичного впливу творів мистецтва на формування інтелектуального, емоційно-аксіологічного компонентів свідомості дитини.

Проведене теоретичне та емпіричне вивчення проблеми проблеми педагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів не вичерпує усіх аспектів досліджуваної теми. Перспективою подальших наукових та практичних пошуків вбачаємо в реалізації запропонованих методичних рекомендацій та впровадженні їх в практику роботи з дітьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадер С. О., Драгунова Є. А. Lego-технологія як засіб сенсорного розвитку дітей молодшого дошкільного віку. *Дошкільна педагогіка*. Вип. 8. 2018. С. 194-197. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2018/8/45.pdf>.
2. Базилевська О. О. Комплексне використання корекційно-розвивальних методів на заняттях з образотворчого мистецтва з дітьми з особливими потребами. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2015. Вип. 10. С. 10 – 14. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2015_10_3
3. Базилевська О. О. Особливості діяльності вчителя з корекційної освіти в інклюзивному освітньому просторі. *International forum : problems and scientific solutions* (Australia, 26-28 April 2020) : proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference. MELBOURNE. 2020. P. 85 – 88.
4. Базилевська О. О. Професійно-трудова підготовка як один з провідних напрямів виховання та розвитку учнів з особливими освітніми потребами. *Особистість, сім'я і суспільство: питання педагогіки та психології* : збірник тез наук. робіт уч. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 22–23 листопада 2019 р.). Львів. 2019. Ч. 1. С. 52 – 54.
5. Базилевська О. О., Чигрина В. А. Розвиток критичного мислення молодших школярів в умовах Нової української школи. *Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук* : зб. наук. роб. учасн. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15-16 лютого 2019р.). Одеса. 2019. С. 6 – 11.
6. Барко В. Як визначити творчі здібності дитини? Київ. Україна, 1991. 49 с.
7. Березіна О.М., Цимбалюк О.Л. Організована навчально-пізнавальна діяльність дітей молодшого дошкільного віку. Тернопіль: Мандрівець, 2018. 304 с.
8. Белова О. Б. Особливості розвитку когнітивних процесів та емоційно-вольової сфери у молодших школярів з ПМР. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. В.3. 2012. Кам'янець-Подільськ. С. 297 – 305.
9. Веракс М. О. Діалектичне мислення і творчість. *Питання психології*. 1990. №4. С. 9 – 13.

10. Вербицький В. В. Дослідницька компетентність старшокласників як засіб формування особистості. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2011 рік. Івано-Франківськ: Типовіт, 2012. Вип. 2. С. 43 – 47.
11. Вознюк О. Особливості професійної діяльності спеціалістів психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому просторі. *Методичні рекомендації*. Житомир : КЗ «ЖОШПО» ЖОР, 2019. 68 с.
12. Войтенко О. В. Розвиток творчих здібностей школярів на уроках літератури. Педагогіка та психологія: зб. наук. праць. Харків: ХДПУ, 1997. С. 17 – 21.
13. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.
14. Гаврилов О. В., Матвєєва М. П., Миронова С. П. Основи корекційної педагогіки : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені І. Огієнка, 2010. 264 с.
15. Гатанов Ю. Б. Курс розвитку творчого мислення: перший рік навчання для дітей 6-10 років (За методикою Дж. Гілфорда і Дж. Рензулли). СПб: ДП «Іматон», 1996. 84 с.
16. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
17. Давиденко А. Науково-дослідницька діяльність учнів – членів Малої академії наук України: Посібн. для вчителів та учнів. Чернігів: РВВЧОШПО, 2001. 38 с.
18. Дичківська І. М. Інноваційна система педагога. Дошкільне виховання. 2010. № 1. С. 7 – 11.
19. Дмитрієва С. М., Гаврилова Н. В. Методи дослідження творчих здібностей школярів: посібник-практикум. Житомир: ЖЦНТЕІ, 2002. 40 с.

20. Журавльова Л. С. Сучасні підходи до вивчення порушень мовленнєвого розвитку молодших школярів. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Вип. 8. 2016. URL: <http://aqce.com.ua/vipusk-n8-2017/zhuravlova-ls-suchasni-pidhodi-do-vivchennja-porushen-movlennjevogo-rozvitku-molodshih-shkoljariv.html>.
21. Закон України Про освіту (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 06.10.22)
22. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень: Колективна монографія / За ред. В. Моляко, О. Музики. Житомир: Рута, 2006. 320 с.
23. Калмикова Л. О. Перспективність і наступність в навчанні мови й розвитку мовлення дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: психолінгвістичний і лінгвометодичний виміри : навч.-метод. посіб. Київ : Видавничий дім «Слово», 2017. 448 с.
24. Калошин В. Ф. Розвиток творчості учнів : методичний посібник. Харків : Основа, 2008. Вип. 8 (68). 112 с.
25. Кардаш Л. В. Специфіка монологічного мовлення: психологічний на лінгвістичний аспекти. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». Вип. 57. 2015. С. 54 – 58.
26. Кларин М. В. Інновації у світовій пдагогіці: навчання на основі дослідження, гри та дискусії (аналіз зарубіжного досвіду). Рига: НПУ Експеримент, 1998. 180 с.
27. Клименко В. Психологічна підтримка творчості учня. Психолог. 2002. № 46 – 47.
28. Клименко В.В. Психологія творчості. К. 2006. 479с.
29. Компаній О. В. Погляди В. Сухомлинського на розвиток зв'язного мовлення як важливу складову пізнавальних потреб молодших школярів на уроках мови та читання. *Педагогічний альманах*. 2015. Вип. 26. С. 168 –171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2015_26_29.
30. Костюк Г.С. Мислення в діяльності молодших школярів. К. 1981. 155с.

31. Котик Т. М. Методика розвитку зв'язного мовлення молодших школярів : опорні конспекти лекцій для студентів заочної форми навчання спеціальності «Початкова освіта». Івано-Франківськ. 2013. 71с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/3253.pdf>.
32. Котляр В.П. Основи образотворчого мистецтва та методика керівництва образотворчою діяльністю дітей. Запоріжжя: Канон, 2006. 200 с.
33. Крамаренко А. В. Проблеми творчого розвитку учнів. Математика. 2004. № 27. С. 1 – 6.
34. Кульчицька О. І. Обдарованість та психологічні технології її розвитку. Педагогічні технології: наука-практиці: навч.-метод. щорічник, за ред. С. О. Сисоєвої. Київ: ВПОЛ, 2002. Вип.1. С. 145 – 192.
35. Линник Ю. А. Використання дидактичних ігор і вправ під час розвитку зв'язного мовлення у дітей з тяжкими порушеннями мовленнєвої діяльності. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : зб. наукових праць. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. Вип. II. С. 178-181.
36. Литвиненко В. А. Особливості становлення та розвитку мовлення дітей раннього та дошкільного віку. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна. 2010. Вип. 15. С. 149-153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2010_15_36.
37. Максименко С. Д. Загальна психологія: підручник. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.
38. Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці. Київ: Знання УРСР, 1989. 36 с.
39. Моляко В. О. Психологія творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини. Практична психологія і соціальна робота. 2004. №8. С. 1-4.
40. Нагорна О. Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами: навч.-метод. посіб. Рівне: НУВГП, 2016. 141 с.

41. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва (Ред. кол. П.М.Желтковський, Ю.П.Лащук, О.О.Чарновський. Відп. ред. Я.П.Запаско). Л.: вид-во Львівського ун-ту, 1969. 190 с.
42. Нікітіна Н. П., Маляр. О. Ю. Креативність і творчість: загальне і особливе. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2016. №2. С. 121–128.
43. Пазиненко С. М. Розвиток творчих здібностей: підручник. Харків: Основа, 2007. 104 с.
44. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. Київ: Вид-во А.С.К., 2004. 192 с.
45. Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти. Рідна школа. 2015. № 1. С. 29 – 31.
46. Про освіту : Закон України [Електронний ресурс] : затверджений Верховною Радою України від 13 травня 1999 (в редакції від 28.09.2017, підстава 2145-19). – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/651-14.>]
47. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua /laws/show/988-2016-%D1%80>
48. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О.М.Степанов. К. Академвидав. 2006. 424с.
49. Равлюк Т. Діагностика та раннє виявлення творчих здібностей учнів. Вісник Львів. ун-ту. 2005. Вип. 20. С. 112–118.
50. Рагозіна В. Теоретичний аспект проблеми творчих здібностей. Творчість, духовність, гуманізм в просторі освіти: Збірник доповідей науково-практичної конференції. Вінниця: «Універсум-Вінниця», 1998. С. 127 – 132.
51. Радигіна І. В. Шляхи формування компетентностей учнів. Компетентнісно-орієнтований підхід до навчання. Харків, 2005. С. 34 – 80.

52. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології: навч.- метод. посіб. К.: Ніка-Центр, 2003. 204 с.
53. Рудницька О.П. Основи викладання мистецьких дисциплін. Київ: АТЗТ "Екс Об", 1998. 185 с.
54. Синьов В. М, Шевцов А. Г. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні. Дефектологія. 2004. №2. С. 6 – 11.
55. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ: Міленіум, 2006. 346 с.
56. Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: монографія. Київ: Поліграфкнига, 1996. 406 с.
57. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
58. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А. В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 221 с.
59. Сухомлинський В. Про розвиток творчої особистості школярів: індивідуальний та диференційований підхід. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://pandia.ru/text/79/530/42611>.
60. Ткачова Н. Г. Інноваційні техніки роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Молодий вчений. 2018. №11. С. 276 – 282.
61. Турініна О. Л. Психологія творчості: навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. 160 с.
62. Ужченко І. Ю. Психологія дітей із порушенням психічного розвитку: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 125 с.
63. Фурман А. В. Розвивальний підручник: підходи до розуміння і створення. Рідна школа. 1995. № 6. С. 45 – 49.
64. Хозраткулова І. А. Проблеми впровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського:зб. наук.

праць. Серія «Психологічні науки». Вип. 5. Т.2. Миколаїв: МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2010. С. 279 – 284.

65. Холковська І. Л. Корекційна педагогіка: підручник. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. 328 с.

66. Чен Н.В Нетрадиційні техніки зображення. Харків: «Скорпіон», 2007. 29 с.

67. Шапар Б.В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х. Прапор, 2007. 640с.

68. Шило С. І. Удосконалення навчально-виховного процесу на основі впровадження інноваційних технологій як засіб розвитку творчої особистості учасників педагогічного процесу. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. 30 с.

69. Шопіна М. О. Розвиток творчого потенціалу дітей шкільного віку: навч. метод. посіб. Луганськ: СПД Рєзніков, 2010. 92 с.

70. Шрагіна Л. І. Керівничо-інтегруюча функція творчої уяви. Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. Вип. 26., Т. 4. Київ. 2005. С. 349 – 353.

71. Шульга Л. М. Розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях з малювання. Київ, 1995. 126 с.

72. Юрків Я. І. Сутність та специфіка соціально-педагогічної роботи з дітьми з обмеженими можливостями. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2012. №1. С. 21.

73. Яременко Л. А. Креативність як творчість: спільне та відмінне. Вища освіта України. 2010. № 4. С. 117 – 123.

74. Lazarenko N. I., Brovchak L. S., Starovoit L. V. (2019). The development of musical intelligence in junior schoolchildren during the lessons of the artistic cycle. SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference. Vol. IV. P. 422–439. URL: <http://journals.rta.lv/index.php/SIE/article/view/3999>. (in Ukrainian)

75. Starovoit L. (2016). Psychological and pedagogical aspects of preschoolers creative development in the process of creative labor training. Zbior artykułow

naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej
«Pedagogika. Współczesne tendencje w nauce i edukacji». Warszawa. P. 84-87